Teodor Domej

KOROŠKI SLOVENCI V PRVEM LETU NACISTIČNE VLADE V AVSTRIJI

»Gre... za končno rešitev velike naloge: za odstranitev edinega ranljivega mesta Koroške.«
Vodja koroškega deželnega šolskega sveta Ernst Dlaska v pismu ministrstvu za notranje in kulturne zadeve z dne 3. julija 1938.[1]

Leto 1988 v Avstriji — petdeseta obletnica nasilnega konca prve avstrijske republike, s tem pa začetka sedemletnega obdobja, ko je bilo avstrijsko ozemlje sestavni del Hitlerjevega Nemškega rajha — stoji bolj kot kdajkoli poprej v znaku tako imenovanega premagovanja preteklosti. Razprava o nacističnem obdobju v avstrijski zgodovini prihaja presenetljivo pozno. Za to pa je več vzrokov. Eden izmed njih je, da so zavezniške sile dale Avstriji privilegiran položaj že, ko so se borile proti Nemškemu rajhu. Od leta 1941 naprej je postala ponovna vzpostavitev Avstrije sestavni del političnega koncepta protihitlerjevske koalicije. Svojo uradno potrditev je našel ta koncept v Moskovski deklaraciji. Izjava zunanjih ministrov Sovjetske zveze, Združenih držav Amerike in Združenega kraljestva, sprejeta 30. oktobra 1943, je izrazila »mnenje, da je treba Avstrijo, prvo svobodno državo, ki je postala žrtev hitlerjevske agresije, osvoboditi nemškega gospostva«.[2] Ministri so izjavili, »da želijo, da se obnovi svobodna in neodvisna Avstrija.«[3]

Odtlej je veljala Avstrija za žrtev in za tako interpretacijo obdobja med leti 1938 in 1945 si je uradna Avstrija po vojaški zmagi nad nacizmom tudi trajno prizadevala. 14. maja 1955, zadnji dan pred podpisom Avstrijske državne pogodbe, je na predlog avstrijskega zunanjega ministra Figla iz preambule celo izpadel odstavek, ki je govoril o tem, »da je po priključitvi Avstrija kot sestavni del Hitlerjeve Nemčije sodelovala v vojni proti zaveznikom ... in se je Nemčija posluževala avstrijskega ozemlja, avstrijskih čet in materialnih virov pomoči, zaradi česar se Avstrija ne more izogniti odgovornosti, ki izhaja iz te udeležbe v vojni.«[4]

Tudi v zgodovinskem spominu koroških Slovencev so prva leta pod nacizmom slabo prisotna. Dolgo se niso zavedli globokih sprememb, ki so prišle z nacizmom. Glede na številne procese, ki jih je sprožilo na vseh področjih družbenega življenja, je leto 1938 za koroške Slovence po plebiscitu leta 1920 mogoče najvažnejša prelomnica. Kljub temu ga v zavesti starejše slovenske generacije zasenčita leti 1941 in 1942. Leta 1941 je Nemčija napadla Jugoslavijo, na Koroškem pa je nacizem uničil vse slovenske organizacije, pregnal slovensko besedo iz cerkve, skušal iztrebiti celo zasebno rabo slovenskega narečja, izgnal skoraj vse slovenske izobražence. Leto 1942 pa se je neizbrisno zajedlo v zgodovinski spomin zaradi deportacije več sto slovenskih družin iz slovenskega dela Koroške. Hkrati pa se je v tem letu začel tudi oborožen upor koroških Slovencev proti nacističnemu nasilju. Z vsemi temi dogodki in gibanji je slovensko zgodovinopisje, pa tudi ustno izročilo lažje ravnalo kot z letom 1938. V glavnem

[1] Citirano po Hanns Haas, Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen (Wien 1977), str. 80 in 131.
[2] Gerald Stourzh, Geschichte des Staatsvertrages 1945—1955. Österreichs Weg zur Neutralität (Graz, Wien, Köln 1985), str. 214.
[3] N. o. m.
[4] N. o. m., str. 243.

smo danes, zlasti kar se tiče časovnega obdobja med leti 1938 in 1941, šele na začetku njegovega sistematičnega proučevanja.[5]

Nekaj je k obrobni obravnavi zgodnjega obdobja Slovencev pod nacizmom prispeval tudi položaj na področju arhivskih virov. Marsikateri odtenek notranjeslovenske dinamike nam bo verjetno za vedno ostal zastrt, ker ni ohranjen niti arhiv Slovenske prosvetne zveze (SPZ), tedaj najvažnejše slovenske organizacije na Koroškem, niti arhiv Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem, oziroma njuna usoda še ni do zadnjega pojasnjena. Nič dosti ugodnejši ni položaj za področje gospodarske zgodovine, ker razen drobcev niso ohranjeni arhivi Zadružne zveze ter krajevnih posojilnic in kmečkih zadrug. Tako od slovenskih virov na Koroškem zlasti ostaja tednik »Koroški Slovenec«, redke zapuščine, nekaj sočasnih poročil o zadržanju prebivalstva[6] ter vloge slovenskega zastopstva nacističnim oblastem. Velik pomen pa imajo tudi pismena in ustna pričevanja. Gradivo za zgodovino koroških Slovencev pod nacizmom hranijo številne arhivske ustanove, med njimi tudi regionalne. Doslej je bila petdesetletna zapora arhivskih virov vsaj na Koroškem glavna ovira, ki pa se počasi le pričenja rahljati.

*

Koroška je bila že pred nacizmom polna predsodkov do Slovencev. Nemškega nacionalizma in protislovenske miselnosti na Koroško ni prinesel nacizem. Globoko je bil že zasidran v političnem življenju od zadnjih desetletij habsburške monarhije naprej. Že prednacistično obdobje je izključilo iz koroškega občestva tisti del slovenskega prebivalstva, ki se je zavzemal za narodno emancipacijo in enakopravnost. Uradna koroška manjšinska politika je bila pod vtisom travme, ki ga je povzročil rezultat koroškega plebiscita. Tedaj se je namreč kljub večdesetletni asimilacijski politiki velik del koroških Slovencev opredelil za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Odtlej so imeli pri negovanju koroške zgodovinske mitologije posebno mesto mejni boji in plebiscit (1918—1920). Interpretacija obeh je vse od leta 1920 naprej služila ožigosanju tistih Slovencev, ki so se izrekli za vključitev dela slovenskega in narodnostno mešanega ozemlja Koroške v Jugoslavijo. Na splošno so veljali za nasprotnike »svobodne, nedeljene (in nemške) Koroške«. V tem smislu se je naziv za politično upravno enoto »Koroško« razrasel v termin, ki je narodno zavedne Slovence izključeval iz koroškega občestva, delno pa se je razvil celo v agresivno parolo proti slovenskemu delu prebivalstva te dežele. Poseben izraz takega mišljenja je postala teorija o »Windische«.[7] Po letu 1920 se je razvil na Koroškem sistem strukturalnega nasilja nad manjšino do popolnosti.[8]

[5] Najvažnejše prispevke so dali:
Bogo Grafenauer, »Anšlus« in koroški Slovenci. V: Bogo Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (Ljubljana 1987), str. 34—45. Isti, Slovenska manjšina na Koroškem. Cit. delo, str. 104—119.
Tone Zorn, Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na Jugoslavijo. V: Borec 24, 6—7 (1972), str. 341—351. Isti v knjigi: Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn, Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918—1945 (Ljubljana 1974), str. 162—170.
Haas-Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 74—84.
Valentin Sima, Die Kärntner Slowenen unter nationalsozialistischer Herrschaft. Vom »Anschluß« zur Aussiedlung. V: NS-Herrschaft in Österreich 1938—1945 (Wien 1988), str. 361—379.
Theodor Veiter, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich (Wien/Stuttgart 1970), str. 304—310, 351—358.
Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert (Wien 1983), str. 168—175.

[6] Arhiv INV, fasc. 146 in SO — 12.

[7] Martin Wutte, Deutsch-Windisch-Slowenisch. V: Gedenkbuch »Kampf um Kärnten« (Klagenfurt 1930), citirano po Kärntner Landsmannschaft 1970, 10, str. 37:
»V jezikovno mešanih območjih Koroške obstajata poleg Nemcev še dve bolj ali manj slovensko govoreči skupini, ki sta različnega mnenja glede tega, kako si zagotoviti svoj duševni in naravni blagor. Tista, ki jo je plebiscit proti njeni volji priklenil na državo z drugačnim prebivalstvom, vidi rešitev v tem, da goji slovensko kulturo, katere težišče je danes onstran državne meje. Nasprotno pa je druga prepričana, da lahko tako kot doslej tudi v prihodnje duhovno in moralno uspeva samo v zvezi z nemško kulturo. Prva skupina predstavlja slovensko manjšino, druga pa z njo nima ničesar opraviti.«

[8] Hanns Haas, Ansätze zu einer Strukturanalyse minderheitenfeindlicher Politik. Dargestellt am Problem der Kärntner Slowenen in den zwanziger Jahren. V: Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 1977, 6, str. 147—162.

Korošci so se torej že pred nacizmom navadili na napade na Slovence. Že v mirnem obdobju je uspelo uradni politiki in protimanjšinskim organizacijam zmanjšati potencial za masovno solidarnost nemško govoreče večine s slovensko manjšino. Mnogo pa so prispevale k izolaciji Slovencev tudi slovenske organizacije same, ker so se posvetile zgolj boju za klasične narodne pravice. Prvi poskus integracije v avstrijsko družbo v avtoritarnem obdobju prve avstrijske republike pa jih je izoliral tudi od naprednih struktur v avstrijskem družbenem življenju.

Vsaj bežno je treba pogledati na strankarskopolitično opredeljenost slovenskega prebivalstva na Koroškem in na idejnopolitično orientacijo slovenskega narodnega gibanja v obdobju pred letom 1938. Od samega začetka je slovensko narodno gibanje na Koroškem dominiral konservativni element. Od časa taborov naprej se na tem nič ni spremenilo. Na Koroškem se ni razvila niti liberalna niti socialdemokratska smer narodnega gibanja, ker sta zaradi asimilacijskega pritiska sproti zgubljali svojo socialno podlago. Konservativne usmeritve tudi nastop delavskega gibanja ni spremenil. Tako je kot edini predstavnik slovenskega dela koroškega prebivalstva ostala konservativno dominirana organizacija. Ozek gibalni prostor je imela skupina izobražencev, ki jim je dvakrat spodletel poskus formiranja lastne politične organizacije. Prvič se je to zgodilo ob taborskem gibanju,[9] drugič pa zadnja leta pred prvo svetovno vojno okoli lista »Korošec«. Po letu 1920 je bila liberalna skupina med koroškimi Slovenci zelo šibka, ne nazadnje zato, ker so po koroškem plebiscitu zapustili Koroško tudi tisti slovenski učitelji in drugi izobraženci, ki so pred prvo svetovno vojno tvorili hrbtenico liberalne skupine.[10] Vendar slovensko narodno gibanje ali slovenska stranka zdaleč nista imeli za sabo vsega slovenskega prebivalstva. Že dolgo pred prvo svetovno vojno je bilo prebivalstvo s slovensko materinščino strankarskopolitično razdeljeno na tri tabore. Poleg slovenske stranke sta imela med Slovenci pristaše liberalni nemškonacionalni tabor in socialdemokratska stranka. Ta razdelitev se tudi v času prve avstrijske republike v bistvu ni preveč spremenila, le razmerje moči se je v glavnem kot posledica socioekonomskega razvoja in sprememb v volilni zakonodaji premaknilo v korist socialdemokratov. Tudi plebiscitna odločitev je bistveno temeljila na tej politični razslojitvi slovenskega prebivalstva.

Čeprav plebiscitna cona A ni obsegala celotnega slovenskega narodnostnega ozemlja, je 10. 10. 1920 glasovalo za priključitev tega dela Koroške k Jugoslaviji 15.279 volilnih upravičencev, mnogo več kot kdajkoli pozneje za slovensko stranko pri državno- ali deželnozborskih volitvah, ko je na celotnem Koroškem dobivala med devet in deset tisoč glasov. To pomeni, da je koroška slovenska stranka predstavljala okrog 23.000 Slovencev ali pa pičlo tretjino tedanjega slovensko govorečega prebivalstva.[11]

Socialna baza koroške slovenske stranke so v glavnem bili kmečki posestniki in njihovi družinski člani.[12] Po prvi svetovni vojni je bila slovenska stranka v deželnem zboru redno zastopana z dvema poslancema, ki pa na deželni ravni nista imela političnega vpliva. Njun obrobni položaj je simboliziral mesto, ki ga je imel narodno zavedni del slovenskega prebivalstva v koroški družbi. »Resnica je bila ta, da slovenskih poslancev v deželnem zboru sploh niso smatrali za enakovredna politična predstavnika. Sploh naju niso nikdar pustili k delu. Sedela sva tam s Poljancem in pozneje s Starcem kot dve beli vrani, čisto sama gori na desni strani,« se je spominjal svoje vloge Franc Petek.[13]

[9] Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848—1914 (v Ljubljani 1965), str. 165—204.

[10] Haas-Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 39, navajata, da je jugoslovanska spomenica iz leta 1921 govorila o 58 učiteljih, ki so po plebiscitu izgubili službo. Število 32 učiteljev navajata koroška avtorja Wutte in Lobmayer.

[11] Fran Zwitter, Koroško vprašanje (v Ljubljani), str. 12 sl.

[12] Fran Zwitter, Koroško vprašanje, str. 28.

[13] Franc Petek, Iz mojih spominov (Ljubljana, Borovlje 1979), str. 94.

Prvo desetletje po plebiscitu niti nista sodelovala s svetovnonazorskim partnerjem med avstrijskimi strankami, s krščanskimi socialci. Šele leta 1930, potem ko se je znotraj slovenskega narodnega gibanja uveljavila poudarjeno klerikalna smer, je za državnozborske volitve slovensko vodstvo predlagalo glasovanje v prid krščanskosocialne stranke. Tedaj se jasno najavlja politično sodelovanje z avstrijskim katoliškim konservativnim taborom. V volilnem proglasu so krščanskosocialno stranko označili kot skupino, »ki je nam po našem verskem prepričanju najbližja in se skuša napram nam Slovencem po svojem volilnem oklicu povzpeti do neke narodne pravičnosti.«[14]

Leta 1933 so slovenske organizacije postale sopotnice avstrijske stanovske države. »Da stojimo tudi mi koroški Slovenci za kanclerjem Dollfussom in njegovo vlado, nam narekuje isti svetovni nazor in naš krščansko-socialni program,« je razložil »Koroški Slovenec« prevladujoče politično stališče narodno zavednega dela Slovencev na Koroškem. Izrazil pa je upanje, da bo novi režim »končno dospel tudi do vprašanja narodnih manjšin v Avstriji in do ureditve pravičnih odnošajev države in večinskega naroda do njih«.[15]

Ob konfrontaciji Dollfussa z nacionalnimi socialisti najdemo Slovence trdno v taboru avstrijskega kanclerja. »Hitlerjevemu carstvu v Nemčiji stoji danes v Avstriji nasproti lepa misel neodvisne, na temeljih oživljenega in prerojenega krščanskega socializma zgrajene države,« je navdušeno zapisal »Koroški Slovenec«, ko je sredi leta 1933 objavil lojalnostno izjavo pod geslom »Državi, kar je njenega! Narodu, kar je njegovega«. »Prav posebno pa se veselimo novega življenja v državi koroški Slovenci ... Slovenska manjšina na Koroškem ostane tudi zanaprej dosledna svoji lojalnosti napram državi in hoče sodelovati na obnovi katoliške in neodvisne Avstrije. A zato zahteva z vso odločnostjo in s polno upravičenostjo, da izpolni država njene iz taistega katoliškega duha narekovane in od vsega krščanskega sveta odobrene pravice do neoviranega narodnega razvoja,« je opozoril v programatičnem članku.[16]

Sredi leta 1933 je »Koroški Slovenec« v uvodniku zapisal, da »obstojata dva velika dokaza, da je med fašizmom na papirju in fašizmom v praksi bistvena razlika«. Poleg odnosa do cerkve je navajal tudi ravnanje z narodnimi manjšinami. Pri tem se je mogel sklicevati celo na izjave koroškega nacističnega deželnozborskega poslanca, ki je zagrozil, da bi nacionalsocialisti na Koroškem po morebitnem prevzemu oblasti »priznavali le ‚domoljubno ljudstvo', narodnim Slovencem pa bi odvzeli vsako pravico samostojnega udejstvovanja«. S pogledom na usodo primorskih Slovencev, Hrvatov v Julijski krajini in južnotirolskih Nemcev v Mussolinijevi Italiji ter žalostni položaj Lužiških Srbov pod Hitlerjem je risal podobo prihodnosti koroških Slovencev v pogojih nacističnega režima: »Narodni socialisti bi razpustili naše prosvetne, gospodarske in zadružne organizacije, ustavili manjšinsko glasilo in razpustili manjšinsko politično zastopstvo, pristaši bi postali brezpravni in ovirani celo v osebni svobodi. Zato bi pa zacvetelo delo raznarodovanja in narodnega odpadništva v doslej še nepoznanem načinu. Tak bi bil fašistični manjšinski program v svoji praksi pri nas na Koroškem.« Dodal je še: »Zato je dobro, da si tudi mi koroški Slovenci ne delamo nikakih iluzij glede postopanja narodnih socialistov napram naši manjšini.«[17]

Ko so 5. julija 1933 v koroškem deželnem zboru razpravljali o izključitvi nacističnih mandatarjev, je bilo stališče obeh slovenskih zastopnikov že vnaprej jasno. Nista se sicer javila k razpravi, njuna glasova pa sta bila vendarle zaradi potrebne dvotretjinske večine odločilna. »Naša poslanca sta imela usodo lužiške manjšine pred očmi in sta se temu primerno tudi opredelila ... Vodilo

[14] Koroški Slovenec 22. 10. 1930.
[15] Koroški Slovenec 24. 5. 1933.
[16] Koroški Slovenec 21. 6. 1933.
[17] Koroški Slovenec 28. 6. 1933.

je naša poslanca tudi dejstvo, da so narodni socialisti v Nemčiji poteptali vsako demokracijo,« je poročal »Koroški Slovenec« o zadržanju in motivih Petka in Starca, ki ju je zavezoval tudi sklep Političnega in gospodarskega društva.[18] Manj dosledni so bili koroški Slovenci do tistih sil, ki so poteptale demokracijo znotraj Avstrije. Ukinitev parlamentarne demokracije in uvedbo stanovske države je slovensko vodstvo v glavnem celo pozdravljalo. Le posamezniki so se umaknili iz prednjih vrst narodnega življenja, med njimi je bil najvažnejši deželnozborski poslanec Franc Petek.

Propad parlamentarne demokracije je večina predstavnikov slovenske manjšine povezovala z iluzijo, da bo z njo zatonil tudi politični vpliv protimanjšinskih krogov. Prvo, kar so si pričakovali, je bila zajezitev vpliva nemškonacionalističnih organizacij. Slovensko vodstvo pa je zanemarilo dejstvo, da je bilo posebej na Koroškem zaledje avstrijske stanovske države zelo slabo, saj ga je tvorila v glavnem le krščanskosocialna stranka in del Landbunda, skupno mogoče tretjina koroških volilcev, nekaj več, če prištejemo kot političnega partnerja tudi slovensko stranko. Razmere za stanovsko državo so bile otežkočene, ker je bila soočena z eno najmočnejših deželnih skupin ilegalne NSDAP. Kancler Schuschnigg je o Koroški sodil, da so tukaj »nasprotja največkrat za nekaj stopenj ostrejša kot v drugih deželah«.[19] Da je bila njegova sodba povsem upravičena, je pokazal obseg nacističnega julijskega puča leta 1934.

Tudi ko je vladal v deželi in državi režim, ki je bil po svetovnonazorski usmerjenosti blizu vodilnim osebnostim organiziranega slovenskega narodnega življenja, slovenska politika ni mogla zabeležiti oprijemljivih pozitivnih premikov. Monsignor Valentin Podgorc je nekaj mesecev pred dokončnim propadom prve avstrijske republike v orisu položaja koroških Slovencev formuliral kritično oceno in razočaranje: »Položaj Slovencev v stanovski državi morda lahko na kratko povzamemo takole: začetki v februarju 1935 so bili za Slovence obetavni, kajti vodilne osebnosti našega javnega življenja so Slovencem veliko obljubljale. Danes pa lahko ugotovimo, da do sedaj praktično ni prišlo do najmanjšega napredka. Slovenci vse od razpustitve izvoljenega deželnega zbora v tem telesu nimajo nobenega predstavnika svojih kulturnih interesov. Na področju šolstva se je položaj prej poslabšal ... Gotovo so Slovenci zaradi svojega svetovnega nazora vse svoje upe stavili na krščansko stanovsko državo Avstrijo. Ampak zadnja leta so doživljali nemajhna razočaranja.«[20]

Ostali dve tretjini slovenskega prebivalstva sta se vezali na nemške stranke. Podeželski proletariat se je pridružil večinoma socialni demokraciji, ki se je pa na Koroškem imela za nemško stranko[21] in se je tudi v svoji politični praksi opredeljevala za postopno ponemčenje Slovencev.[22] Volilni rezultati pa tudi kažejo, da so bili deli slovenskega delavstva naklonjeni komunističnemu gibanju.[23] Nekaj narodno zavednih posameznikov iz vrst delavcev in majhnih kmetov, ki so se politično opredeljevali za socialno demokracijo ali komuniste, je na krajevni ravni delovalo tudi v slovenskih kulturnih organizacijah. Vendar so imeli dokaj težak položaj.

Približno ena tretjina slovenskega prebivalstva je svojo usodo vezala na nemške meščanske stranke. Zadrževati se pri krščanskosocialni stranki ni potrebno, ker med Slovenci ni imela pristašev. Meščanstvo, malomeščanstvo in

[18] Koroški Slovenec 12. 7. 1933.
[19] Kurt Schuschnigg, Dreimal Österreich (Wien 1937), str. 288.
[20] (Valentin Podgorc), Die Kärntner Slowenen in Vergangenheit und Gegenwart. Grundsätzliches zur Minderheitenfrage (Klagenfurt 1937), str. 144 sl.
[21] Anton Falle, Die politischen und wirtschaftlichen Voraussetzungen für die Abwehrkämpfe und die Volksabstimmung in Kärnten. V: Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—1920 (Klagenfurt 1930), str. 14.
[22] Hanns Haas, Koroški Slovenci in socialni demokrati v obdobju od 1918—1934. V: Slovenski vestnik, 28. 1. 1983, str. 7; 4. 2. 1983, str. 7.
[23] Karl Dinklage, Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft (Klagenfurt 1982), str. 330 sl.

veliki kmetje so bili volilci raznih strank z liberalno usmeritvijo,[24] kar pa je na Koroškem v zadnji tretjini 19. stoletja pomenilo zagovarjanje nemškonacionalnega in protimanjšinskega narodnopolitičnega koncepta.[25]

Po letu 1920 je postal za tiste dele slovenskega prebivalstva, ki jih je asimilacijski pritisk posebej močno zajel, najvažnejša stranka Landbund. Povezovala je kmečke in nemškonacionalne interese in v demokratičnem obdobju prve avstrijske republike najbolj uspešno preprečevala razvoj enotnega slovenskega narodnega gibanja.[26] Predsednik koroških socialnih demokratov Anton Falle, po rodu Slovenec, je zapisal, da so voditelji te stranke po svoji socialni pripadnosti večji trgovci, večji zemljiški posestniki, trgovci z lesom in živino, lastniki žag itd. »Ti ljudje so v glavnem Slovenci, označujejo pa se kot Nemci.« Vsi so torej nasledniki tistega vaškega kapitalističnega sloja, ki je nastal v drugi polovici 19. stoletja in so ga nemška asimilacijska politika, gospodarska moč, šola in uprava potiskale v nemškonacionalni liberalni tabor.[27] Drugi agenturi za nemškonacionalno miselnost sta bili velikonemška in nacionalsocialistična stranka, ki sta združevali izobražence, uradnike in učitelje. Nemškonacionalno usmerjeni blok koroških meščanskih strank je prišel v eksistenčno krizo po letu 1930, ko je tudi na Koroškem začel vse bolj prodirati nacionalni socializem. Pod vplivom svetovne gospodarske krize so veliki deli velikonemške stranke in Landbunda začeli drseti v nacistično smer. Ta trend se je pričel kazati ob deželnozborskih volitvah leta 1930. Njun razkroj se je nadaljeval tudi pri občinskih volitvah leta 1932, pa tudi pri kmečkozborskih volitvah istega leta.

V času avtoritarnega režima je šel razvoj naprej v smer nacionalsocialistične stranke. Pristaši velikonemške stranke so se skoraj brez izjeme priključili nacistom, Landbund pa se je razcepil tako, da se je en del opredelil za sodelovanje z režimom stanovske države, drugi pa se pridružil nacističnemu gibanju.

Vzporedno s tem razvojem je torej tudi del prebivalstva s slovensko materinščino zašel v nacistične politične tokove. Vendar je za obdobje po letu 1920 značilno, da nacionalsocialistična stranka v slovenskem delu dežele ni pognala tako močnih korenin kot v nekaterih drugih delih. Pri volitvah v parlamentarnem obdobju prve avstrijske republike je zbrala ravno tu najmanj glasov. Omejen uspeh je nacistična stranka dosegla pri občinskih volitvah leta 1932, ko je dobila odborniška mesta v Pliberku, Velikovcu, Beli, Borovljah, Kotmari vasi, Šentjakobu v Rožu in na Bistrici v Rožu.[28] V drugih občinah pa očitno še ni imela izgrajene krajevne organizacijske strukture, ki bi omogočala samostojen nastop pri volitvah. Vzpon NSDAP na Koroškem se kaže v rasti števila njenih članov. V prvi polovici leta 1933 je poskočilo od 6592 na 10.461 članov.[29]

Avstrijsko notranjepolitično vzdušje se je v tem obdobju zaradi svetovne gospodarske krize zaostrilo, dodatno pa je Avstrijo ogrožala tudi Nemčija, kjer je ob začetku leta 1933 Hitler prevzel oblast. Avstrijske oblasti so odgovorile s prepovedjo komunistične stranke (26. 5. 1933) in nacionalsocialističnega gibanja (19. 6. 1933). Vendar ukrep ni rodil zaželenih sadov. V letu 1934 sta pretresla avstrijsko politično prizorišče dva poskusa državnega udara proti avtoritarnemu režimu. 12. februarja je spodletela oborožena delavska vstaja pod vodstvom socialne demokracije, 25. julija pa je sledil nacistični puč. Po februarski vstaji je bila razpuščena socialdemokratska stranka, večjega pomena za nadaljnji razplet političnih dogodkov pa je bila konfrontacija med nacisti in stanovsko državo. V narodno zavednih vrstah je vplival konec socialdemokratske stranke, ker so se po neuspeli februarski delavski vstaji najbolj razredno

[24] Anton Falle, Die politischen und wirtschaftlichen Voraussetzungen, str. 13.
[25] Janko Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 164—204.
[26] Haas Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 39 sl.
[27] Janko Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 130, 242.
[28] Koroški Slovenec 4. 5. 1932.
[29] Gerhard Seifried, Illegale Publizistik der verbotenen Parteien in Kärnten von 1933 bis 1938. (Disertacija, Wien 1985), str. 6.

zavedni posamezniki pridružili komunističnemu gibanju. Začeli so ustvarjati osnove za politično delovanje v slovenskem delu dežele. Avstrijski varnostni organi so leta 1935 to skupino razbili,[30] na temeljih tega političnega dela pa je po letu 1941 nastal zarodek oboroženega narodnoosvobodilnega gibanja med koroškimi Slovenci.

V letih avstrijskega avtoritarnega režima je politično prizorišče obvladoval boj proti nacističnemu gibanju, ki je skušalo prevzeti oblast. Razplet pa je kazal vedno bolj v smer nacifikacije Avstrije. Vzporedno s tem razvojem je tudi del prebivalstva s slovensko materinščino, ki je prišel pod močan vpliv raznarodovanja, zašel v nacistične tokove. Ta proces se je zlasti okrepil, ker se je vodstvo Kärntner Heimatbunda (KHB) opredelilo za nacizem. Tako je raznarodovalna politika mnogo prispevala k nacifikaciji delov južnokoroškega prebivalstva.[31]

Na prvi pogled je od junija 1933 naprej ilegalna NSDAP koroškemu manjšinskemu vprašanju prisojala le podrejeno mesto. V publicistični dejavnosti stranke po letu 1933 najdemo razmeroma malo mest, ki se nanašajo na koroške Slovence oziroma na odnose med obema narodoma na Koroškem.[32] Vendar to nikakor ni popolna slika. NSDAP je uspešno infiltrirala vodstvene strukture nemškonacionalnih organizacij, posebej pa je lahko računala z osrednjo agenturo protislovenskega delovanja, s Koroškim Heimatbundom. Na slovenskem in narodnostno mešanem ozemlju Koroške se je KHB na ta način razvil v neke vrste legalno vejo ilegalne nacistične stranke. Da bi bilo njegovo delo bolj učinkovito, je od začetka leta 1936 pletel gosto krajevno mrežo. Konec decembra 1935 je bilo v Celovcu »zborovanje o koroškem obmejnem delu«, ki je dalo protislovenskemu delovanju nove organizacijske temelje. Odtlej so na južnem Koroškem nastajali »domovinski krožki, ... delovne skupnosti, ki delujejo v neposrednem dogovoru s Koroškim Heimatbundom«.[33] Domovinski krožki formalno niso bila društva, temveč združenja krajevnih društev, ki so delovala na podlagi nemškonacionalne usmeritve. »Vsi domovini zvesti, brez razlike starosti in stanu,« naj bi se združili v »strumni organizaciji«.[34] Vodilni koroški nacisti so predlagali dejavnost nemškonacionalnih organizacij »vpreči v ilegalno strankarsko delo«.[35] Heimatbund, »organizacija za oskrbo koroških ‚Windische'«, kot so ga definirali, je postal »prvi poskusni objekt. V njegovih domovinskih krožkih ... so se organizirali ilegalni člani stranke, prireditve so na zunaj bila zborovanja Heimatbunda, v resnici pa zborovanja stranke.«[36] Masovni značaj so dosegle prireditve Heimatbunda leta 1937. Tega leta so v Dobrli vasi odprli »Hišo domovine«, v Šentjakobu v Rožu pa odkrili spomenik na nemški strani padlim v mejnih bojih v letih 1918—1920. Alois Maier-Kaibitsch, najvidnejši predstavnik KHB, je leta 1939 sam poudaril, da je v letih, ko je bila NSDAP v ilegali, dal prepovedani stranki na razpolago organizacijo, ki jo je vodil.[37] V deželnem vodstvu ilegalne nacistične stranke je bil referent za jezikovno mešano področje in njegova nacionalnopolitična vprašanja.[38]

Preko Heimatbunda so dobili člani ilegalne nacistične stranke tudi neposreden vpliv na uradno deželno manjšinsko politiko. Aloisa Maierja-Kaibitscha,

[30] Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu (Ljubljana 1974), str. 18—19.
[31] Tone Ferenc, Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v službi nacizma. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1—2 (1974), str. 260—269.
Tone Zorn, Kärntner Heimatbund v letih 1935—1942. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1—2 (1974), str. 241—246.
[32] Primerjaj Gerhard Seifried, Illegale Publizistik der verbotenen Parteien in Kärnten von 1933 bis 1938 (Wien 1985), str. 102 sl.
[33] Max Rumpold, Kulturarbeit im Kärntner Grenzland. V: Kärntner Jahrbuch 1937 (Klagenfurt 1937), str. 100—104.
[34] N. o. m.
[35] Kärnten im Großdeutschen Raum! Denkschrift über die politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Verhältnisse Kärntens (s. l. et a.), str. 16.
[36] N. o. m., str. 16 sl.
[37] Tone Ferenc, Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v službi nacizma, str. 264.
[38] N. o. m.

tajnika in glavno gonilno silo Heimatbunda, so deželne oblasti pritegovale k razgovorom s predstavniki Slovenske prosvetne zveze.

Razplet v korist nacističnega gibanja se je v jasnih obrisih napovedoval vse od leta 1936. Čeprav je avstrijsko-nemška pogodba z dne 11. julija 1936 razočarala najbolj radikalne avstrijske naciste,[39] je spodkopala temelje avstrijske samostojnosti. Ojačila je kontakte med nemškimi in avstrijskimi nacisti in olajšala njihovo subverzivno delo.[40] Konec Avstrije je bil pred vrati po 12. februarju 1938, ko sta se v Berchtesgadnu srečala voditelja Avstrije in Nemčije. Ostrino je dobila agresija Hitlerjeve Nemčije proti Avstriji, ko je Nemčija dosegla meje gospodarskega razvoja. Gospodarski argumenti so postali za nemško vodstvo najbolj konkretna gonilna sila v smeri priključitve Avstrije. Nemško gospodarstvo se je namreč leta 1937 znašlo na mejah možnosti razmaha. Zlasti vojni industriji je primanjkovalo deviz, surovin in kvalificirane delovne sile. Dosti teh rezerv je nudila Avstrija.[41] V primerjavi z gospodarskimi vzroki je zbledelo tudi stremljenje po narodni združitvi vseh Nemcev v eni državi, ostalo pa je še naprej glavno propagandistično geslo za množice.

Zadnji poskus, da bi se izognil usodnim udarcem proti avstrijski samostojnosti, je podvzel avstrijski kancler Kurt von Schuschnigg 9. marca 1938, ko je presenetljivo napovedal za nedeljo 13. marca splošno ljudsko povpraševanje o ohranitvi neodvisne Avstrije.

Slovenci na Koroškem so v času poslednje agonije prve avstrijske republike sodelovali pri ukrepih proti nacističnemu navalu. 11. 3. 1938 je celo še izšla posebna številka »Koroškega Slovenca«, ki jih je pozivala, da glasujejo za avstrijsko neodvisnost. Slovenska prosvetna zveza (SPZ) kot tedanja osrednja slovenska organizacija je izdala tudi lepak in letake, ki so nagovarjali narodno zavedne koroške Slovence. Slovenski aktivisti so delali za samostojnost Avstrije še v času, ko so nacisti že prevzeli oblast v deželi in državi. V teh zadnjih urah so se torej opredelili proti nacizmu, čeprav jih je tudi Schuschniggov avtoritarni režim razočaral, ker ni upošteval predstav koroških slovenskih organizacij o manjšinskih pravicah.

Po 11. marcu je domača garnitura nacističnih funkcionarjev jamčila za kontinuiteto protislovenskega delovanja. Na zunaj to kontinuiteto najbolje pooseblja Alois Maier-Kaibitsch, ki je že v prvi nacistični deželni vladi, oblikovani 12. in 13. marca, dobil poverjen delokrog, ki je obsegal tudi vprašanja v zvezi s slovensko manjšino. Zato se je v prvih urah in dnevih nacistične oblasti velikega dela koroških Slovencev polotil globok preplah. Že prvi dan je bil aretiran škocijanski župnik, bivši deželnozborski poslanec in tedanji podpredsednik Slovenske prosvetne zveze Vinko Poljanec, v naslednjih dneh pa so prišli v zapor nadaljnji koroški Slovenci.

14. marca je iz Beograda prišla pomembna novica, ki je posebej prizadela koroške Slovence. Radijske postaje Nemškega rajha so namreč oddajale tudi uradno stališče Jugoslavije k dogodkom v Avstriji: »1. Jugoslavija smatra združitev Avstrije z Nemčijo kot notranjo zadevo, v katero se ne vmešava. 2. Jugoslavija se je stalno borila za načelno združitev vseh Nemcev in ostane temu načelu zvesta. 3. Jugoslavija se nahaja z Nemčijo v prijateljskih odnosih. To prijateljstvo ostane tudi sedaj, ko je Nemčija postala njen neposredni sosed«.[42] Jugoslovanska zunanjepolitična doktrina v zvezi s samostojnostjo Avstrije je dala pričakovati, da ob nacističnem prevzemu oblasti ne bo prišlo do kakšnih večjih zapletov ob meji med novima sosedoma. Medtem ko je velik del javnosti na Slovenskem s strahom in zaskrbljenostjo gledal na imperialistično eks-

[39] Bruce F. Pauley, Der Weg in den Nationalsozialismus. Ursprünge und Entwicklung in Österreich (Wien 1988), str. 163.
[40] N. o. m., str. 168.
[41] Temeljno delo za ekonomsko plat »anšlusa« je: Norbert Schausberger, Der Griff nach Österreich. Der Anschluß (Wien, München 1978).
[42] Koroški Slovenec 16. 3. 1938.

panzijo nacionalsocialistične Nemčije proti jugovzhodu, je slovenska narodna skupnost na Koroškem iskala možnosti za preživetje organiziranih oblik narodnega življenja in reševanje prvih žrtev nacističnega nasilja. Sami od sebe pa, kolikor do danes vemo, predstavniki organizacij koroških Slovencev med 11. in 15. marcem niso iskali stikov z novimi oblastniki. Tako je do prvega resnega razgovora prišlo po svojevrstni pobudi nacistov. 15. marca so v Beljaku aretirali predsednika Slovenske prosvetne zveze Joška Tischlerja, ga pa že po nekaj urah izpustili in mu ukazali, da se zglasi v uradu koroške deželne vlade v Celovcu. Tam je moral podpisati izjavo, da ni bil zaprt, in se z njo napotiti v jugoslovanski konzulat.[43] Zunanji povod za tako postopanje je bilo sicer pisanje slovenskega časopisja o dogodkih na Koroškem, glavni rezultat Tischlerjeve poti v urad deželne vlade pa razberemo iz prve okrožnice SPZ po nacističnem prevzemu oblasti, ki nosi datum 16. marca 1938: »Zastopnikom naših slovenskih organizacij daje osrednja kulturna organizacija sledeče na znanje: 1. Zastopnik deželne vlade jo je pooblastil za izjavo, da bo nova deželna vlada spoštovala slovensko narodno zvestobo in bo koroškim Slovencem pustila polno kulturno in gospodarsko svobodo. 2. Prosvetna društva, posojilnice in ostale gospodarske organizacije koroških Slovencev delujejo kot doslej — neovirano tudi v bodoče. 3. »Koroški Slovenec« izhaja kot doslej. 4. Eventualne ovire pri narodnem udejstvovanju oseb ali organizacij naj se nemudoma javijo, da bo mogoče na pristojnem mestu poskrbeti za odpomoč. Naše rojake pozivamo k železni disciplini in brezpogojni pokorščini napram novi državi in njenim oblastem. Kakršnakoli bojazen ali strah sta neosnovana. Oblast jamči za popoln red in mir tudi pri nas. — Naše vodilne može in fante izrecno prosimo, da vplivajo pomirjujoče na vse ljudstvo. Še enkrat poudarjamo: železno disciplino.«[44] Dokument odraža, da so se vodilni koroški nacisti v tem obdobju v besedah načelno še strinjali z ohranitvijo najosnovnejših slovenskih struktur narodnega življenja. Posebno pozornost, ki so ga novi oblastniki te prve dni posvečali slovenskemu podeželju, kaže uradna pot oseb, ki so bile odgovorne za ohranitev varnosti in miru. 16. marca je deželni svetnik Maier-Kaibitsch spremljal v ta del dežele koroškega varnostnega direktorja in poveljnika oddelka nemške varnostne policije, ki se je utaboril v Celovcu. Časopisno poročilo je prikazalo za naciste nadvse ugodno sliko. Zlasti je izpostavilo ugoden odmev, ki da ga je imela priključitev Avstrije k Nemčiji pri tako imenovanem domovini zvestem prebivalstvu južne Koroške. »Kärntner Tagblatt« je pisal o »nadvse prisrčnem sprejemu, kot ga lahko pripravi samo nemško misleče obmejno prebivalstvo jezikovno mešanega področja, ker so njihovo srce in občutki močnejši kot razum.«[45]

Tudi prva številka »Koroškega Slovenca« po nacističnem prevzemu oblasti nosi datum 16. marca. Kaže, da so v uredništvu, kjer ni prišlo do kadrovskih sprememb kot skoraj povsod drugod, skušali tudi v prelomnih dnevih nadaljevati delo.

K zahtevanim standardom tedanje manjšinske politike je štela lojalnost do države, v kateri je manjšina živela.[46] Zato je bil po svoje logičen korak slovenskega vodstva na Koroškem, da uradno izreče lojalnost slovenske manjšine do novih oblasti. Na predlog Franca Petka, ki so ga potrdili na razgovoru najvid-

[43] To verzijo zastopa August Walzl, sklicujoč se na spomenico J. Tischlerja za višje deželno tožilstvo v Gradcu z dne 30. maja 1946 (primerjaj strani 150 in 339 sl. knjige August Walzl, Die Juden in Kärnten und das Dritte Reich, Klagenfurt 1988). Po pričevanju Mirta Zwittra sta prišla 14. marca 1938 na Tischlerjevo stanovanje dva policista v civilu in ga peljala v prostore državne policije. »Spraševali so ga bolj po osebnih personalnih podatkih ter po njegovih funkcijah v Domovinski fronti in v slovenskih organizacijah. Za razgovor o teh vprašanjih pa da ga vabijo za naslednji dan k novi deželni vladi v Celovec.« Tako Mirt Zwitter v svojih pričevanjih. Če Tischler 15. ali 16. marca ni bil v uradu deželne vlade, se je tam mudil pač Vinko Zwitter, tajnik SPZ. 22. marca 1938 je dnevnik Freie Stimmen zapisal, da »prof. Tischler in tajnik Zwitter neovirano hodita na deželno vlado« (str. 1).

[44] Ponedeljski Slovenec 21. 3. 1938.

[45] Kärntner Tagblatt 19. 3. 1938.

[46] Theodor Veiter, Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im 20. Jahrhundert (München 1977), str. 90.

nejši predstavniki koroških Slovencev Joško Tischler, Franc Petek, Vinko Zwitter in Janez Starc,[47] sta se 17. marca zglasila v uradu koroške deželne vlade Tischler in Petek ter, kot so poročali koroški nemški časopisi, »prosila deželnega glavarja za zaščito in varstvo za nacionalnoslovensko manjšino«. »Freie Stimmen« so objavile izjavo deželnega glavarja Pawlowskega: »Izrazil je prepričanje, da nacionalsocialistični rajh nima nobenega namena, da bi s silo ukrepal proti katerikoli manjšini, dokler bo ta manjšina do rajha lojalna. Nasprotno, inters rajha je, da so tudi pripadniki manjšine deležni pospeševanja, ki je potrebno za blaginjo in gospodarski napredek narodne skupine. Vsak Slovenec v deželi je ravno zaradi nove ureditve lahko srečen in vesel, da pripada najmočnejši državi in uživa njene gospodarske prednosti. Poskusi, da bi navezali kakšne vezi preko državne meje, bodo preprečeni z železno pestjo. Posebej lahko pozdravimo, da je razum vodil Slovensko prosvetno zvezo, da je javno in prostovoljno nastopila proti lažnivim vestem inozemskega tiska o koroškem obmejnem ozemlju. Na taki pošteni in lojalni podlagi se bo vedno dalo govoriti o željah nacionalnih Slovencev.«[48]

Predstavnika koroških Slovencev sta torej čula mešanico obljub in groženj. Že kmalu se je pokazalo, da bodo grožnje najbrž prej uresničene kot obljube. Sicer pa je deželni glavar v sočasnem pismu na Dunaj dvomil v »notranjo zasidranost« lojalnostne izjave Slovencev.[49]

Že v tistih dneh so se nacisti dogovarjali s cerkvenimi voditelji o obliki pritiska na Slovence. »Kärntner Tagblatt« je poročal, da sta se »deželni glavar in varnostni direktor Isselhorst osebno povezala s knezoškofom dr. Adamom Hefterjem, pri čemer je knezoškof izrecno zatrdil, da nikakor ne bo ščitil nobenega duhovnika, proti kateremu so oblasti uvedle postopek zaradi kaznivega dejanja.«[50] Isselhorst je 21. marca konkretiziral svoje predstave, vendar v ultimativni obliki. Iz varnostno policijskih razlogov je zahteval premestitev šestih slovenskih duhovnikov v najkrajšem času. Izredno zanimiva je utemeljitev, ker je koroški varnostni direktor navajal, da ima »zanesljiva poročila, da je do v zadnjih dnevih zapažene spremembe zadržanja nacionalnoslovenskega prebivalstva prišlo pod vplivom teh duhovnikov.«[51] To je prvo potrdilo iz uradnih ust, ki govori o za naciste neugodnem razpoloženju med slovenskim prebivalstvom. Slovensko prebivalstvo s svojimi predstavniki vred pa je ob teh dogodkih moralo čutiti, da vsaj začasno tudi v katoliški cerkvi ne bo imelo zanesljivega zaveznika. Moralo je videti, kako je škof brez obotavljanja izpeljal ukaz gestapa.

Deset dni po razglasitvi zakona o »ponovni združitvi Avstrije z Nemškim rajhom« (sprejetim 13. marca) je Hitlerjev propagandni minister Goebbels uradno začel »glasovalni boj«. Osnovna značilnost propagandne akcije, kakršne Avstrija dotlej še ni videla, je bila, da so nacistični oblastniki obljubljali vsem vse. V ospredje so postavljali uspehe nacistične gospodarske in socialne politike. Posebno pozornost so v okviru glasovalnega boja posvečali številčno najmočnejšim slojem, delavcem in kmetom. Napovedani in uvedeni ukrepi gospodarske politike so po dolgih letih gospodarske krize risali obdobje socialne varnosti. Prebivalstvo pa so uspešno nagovorili tudi z uvedbo posojil za mlade zakonce in z uvedbo otroških doklad.

Vsaka zgodovinska pokrajina je poleg gospodarskih tem izbrala posebno regionalno vsebinsko težišče, z namenom, dati nacizmu potrebno zgodovinsko kontinuiteto, ga približati ali prikazati prebivalstvu kot uspešen zaključek njegovih večdesetletnih nacionalnih in socialnih teženj. Na Koroškem ni bilo težko

[47] Pričevanje Mirta Zwittra.
[48] Freie Stimmen 22. 3. 1938.
[49] AVA (Allgemeines Verwaltungsarchiv) Bürckel-Akten, 1360, fol. 1.
[50] Kärntner Tagblatt 18. 3. 1938.
[51] OA (Ordinariatsarchiv der Diözese Gurk), APA Globasnitz III/1.

regionalno nemškonacionalno tradicijo prikazovati kot predhodnico nacionalsocialističnega nacionalnega programa. Pri tem je dobil koroški plebiscit iz leta 1920 častno mesto v političnozgodovinskem rodovniku koroških nacistov. Kot avtoritete, ki so zagovarjale tako tolmačenje obdobja v letih 1918—1920, so nastopali tudi tedaj najbolj znani koroški zgodovinarji. Njihov glavni predstavnik Martin Wutte je v nacionalnem socializmu videl gibanje, ki je uspešno povezalo ideji svobode in velikonemškega rajha. Glasovanje 10. aprila naj bi bil zaključni kamen, kot je dejal, »zahvala Führerju, ki je uresničil njihove in njihovih staršev sanje.«[52]

V takem tolmačenju novejše koroške zgodovine je v okviru glasovalnega boja dobila svoje mesto tudi koroška narodnostna problematika. Pri tem je bilo glavno vodilo nacistov, tudi na slovenskem in narodnostno mešanem ozemlju doseči pri glasovanju čim boljši rezultat. Temu je bilo treba podrediti vse. 27. marca je imel Maier-Kaibitsch v Borovljah govor, kjer se je obširno bavil z manjšinskim vprašanjem. Dejal je med drugim: »Nacionalsocialistična Nemčija bo manjšini dala pravice, ki ji gredo glede na število njenih pripadnikov in ki jih je prejšnja šibka vlada le obljubljala, ni jih pa izpolnila. Manjšina naj se v velikem nemškem rajhu razvija. Predpogoj za to je pošten odnos do nove države. Od nacionalnih Slovencev samih je odvisno, kakšen bo njihov nadaljnji obstoj.«[53] Tudi deželni glavar Pawlowsky se je dotaknil koroškega manjšinskega vprašanja, ko je 8. aprila govoril v Šentjakobu v Rožu: »Pred očmi vse javnosti hočem nasloviti nekaj besed tudi na naše slovenske rojake. Zagotavljam vam: Nemčija, ki je zgradila vso svojo veličino in svojo silo na narodnosti, bo razumela tudi tujo narodnost in jo branila. Vaša kultura, vaše kulturnopolitične želje in vaša kulturna posebnost bodo prav pod zaščito Tretjega rajha bolj varovane kakor pod bivšo avstrijsko vlado. Da v naši obmejni deželi ne bo več tal za državnopolitična stremljenja, za to jamči politična uvidevnost in zrelost vaših lastnih voditeljev. Bili so pri meni, rad sem jih sprejel in z veseljem sem vzel njihovo ustno izjavo lojalnosti na znanje. Zaupam tem možem. Slovenci! Naj vas torej ne skrbi, kako si boste ohranili svojo narodno kulturo. Del naše koroške dežele je in Korošci bi je ne mogli pogrešati.«[54]

Dovolj izjav tedanjih oblastnikov, kolikor so bile posebej namenjene Slovencem na Koroškem. Splošen vtis ostaja, da volilna kampanja na južnem Koroškem nosi poseben pečat. V njej najdemo številne vsebinske paralele k plebiscitni propagandi iz leta 1920, zlasti kar se tiče obljub slovenski manjšini. V podobnem okviru so se gibale tudi izjave vladnih in strankarskih predstavnikov drugim manjšinam v Avstriji. Koliko so bila vredna ta zagotovila, je že sočasno dobro ocenil visok nacistični uradnik na Dunaju; po izvršenem glasovanju je zapisal: »Zgodilo se je vse, da bi za glasovanje dobili z manjšinami dobre odnose, ne da bi se sami kakorkoli opredelili glede bodoče manjšinske politike.«[55]

Prebivalstva slovenskega in narodnostno mešanega dela Koroške pa niso vabili le z gospodarskimi in nacionalnimi argumenti. Sestavni del takratnega vzdušja so izjave nenacističnih ali celo protinacističnih krogov, ki so odobravale združitev Avstrije in Nemčije. Za Slovence sta imeli posebno težo stališče visokega funkcionarja revolucionarnih socialistov Ferdinanda Wedeniga[56] in slovesna izjava avstrijskih škofov, ki ji je krški škof Adam Hefter dodal še posebno pastirsko pismo.[57]

Že 17. marca je na zborovanju delavcev iz velikovške okolice »bivši strankarski sekretar socialnih demokratov in Volksgenosse Wedenig, ki je sam šele

[52] Kärntner Tagblatt 3. 4. 1938.
[53] Kärntner Tagblatt 29. 3. 1938.
[54] Kärntner Tagblatt 5., 9. 4. 1938.
[55] AVA, Bürckel, 1360, fol. 38.
[56] Kärntner Tagblatt 24. 3. 1938.
[57] Kirchliches Verordnungsblatt für die Diözese Gurk 22. 3. 1938, str. 21—22.

bil izpuščen iz zapora ob zadnji amnestiji Schuschniggove vlade, dejal ob glasnem odobravanju navzočih, da se delavstvo veseli, ker je končno združeno z veliko sestrsko državo, kar je bilo predvideno že v ustavi republike Nemške Avstrije leta 1918.«[58] Iz njegovih besed veje pripravljenost, spoprijazniti se z novim položajem: »Čeprav delavstvo še ni v celoti v vrstah nacionalsocializma, pa je novemu gibanju naklonjeno, kajti po izjavah Führerja in državnega kanclerja lahko računa s poživitvijo tržišča dela na močno prizadetem spodnjem Koroškem«.[59]

Ferdinand Wedenig, po vojni dolga leta koroški deželni glavar, je bil na Koroškem najvidnejši socialni demokrat, ki se je tiste dni javil k besedi. Posebej čudna je ta izjava, ker je prišla iz ust človeka, ki je bil v letih po prepovedi socialdemokratske stranke viden predstavnik ilegalnih revolucionarnih socialistov,[60] ki so bili odločni nasprotniki nacionalnega socializma.

Glede na njen vpliv na koroške Slovence vsekakor najbolj pomembna pa je bila izjava avstrijskih škofov z dne 18. marca 1938.[61] Ključni odlomki te izjave, ki je dobila v nacistični propagandi za glasovanje eno od osrednjih mest, so se glasili:

»Z veseljem priznavamo, da je nacionalsocialistično gibanje izjemno veliko opravilo in še opravlja na področju narodne in gospodarske obnove in socialne politike za nemški rajh in narod, predvsem pa za najrevnejše sloje naroda. Prepričani smo, da je delovanje nacionalsocialističnega gibanja odvrnilo nevarnost vseuničujočega brezbožnega boljševizma. Škofje spremljajo to delovanje za bodočnost s svojimi najboljšimi željami blagoslova in bodo tudi vernike opominjali v tem smislu. Na dan ljudskega glasovanja pa je za nas škofe samoumevna narodna dolžnost, da se kot Nemci priznamo k Nemškemu rajhu in pričakujemo tudi od vseh vernih kristjanov, da vedo, kaj so svojemu narodu dolžni.« Nadškofi in škofi avstrijskih cerkvenih provinc so to izjavili ob »veliki zgodovinski uri, ki jo doživlja avstrijski narod . . ., ko se je izpolnilo tisočletno hrepenenje našega naroda po zedinjenju v eni veliki državi Nemcev.« Duhovnikom je bilo naročeno, da to izjavo preberejo v nedeljo 27. marca med mašo za farane.

Krški škof je kot edini avstrijski škof dodal sporni slovesni izjavi posebno pastirsko pismo. Hefter je navdušeno pozdravil, da je »Avstrija postala del velike nemške domovine«. Ker pa je vedel, da vsi niso delili teh občutkov, je za katoliško cerkev videl nalogo, da sodeluje pri opravilu, da »na zunaj poenotena domovina postane čimbolj enotna tudi na znotraj«. Sklicujoč se na »večna načela krščanskega nravnega nauka« je vernikom naročil, naj kot državljani izpolnjujejo svoje dolžnosti. Posebej je izpostavljal »dolžnost spoštovanja do nosilcev javne oblasti . . . zvestobo do nosilca najvišje državne oblasti in do države same« ter »dolžnost pokorščine do odredb državnega vodstva, ki kot osnovna dolžnost državljanov izhaja iz bistva državne skupnosti«.[62]

V dnevih mešanih občutkov, v strahu, kaj bo prinesel novi režim, ob prvih aretacijah uglednih slovenskih predstavnikov, ob premestitvah duhovnikov, pa tudi ob prvih, kljub njihovi ostrini le do neke mere pomirjujočih izjavah vodilnih koroških nacistov so se morale tudi slovenske organizacije na širši podlagi opredeliti do nove državne in politične ureditve in do glasovanja 10. aprila. 24. marca 1938, pičlih štirinajst dni po nacističnem prevzemu oblasti v Avstriji, so se v poslopju celovške Mohorjeve zbrali zaupniki slovenskih organizacij in razpravljali o nadaljnjih političnih korakih. »Ta zbor je po vestnem razgovoru o novem položaju soglasno sklenil, da glasujejo koroški Slovenci 10. aprila za

[58] Kärntner Tagblatt 24. 3. 1938.
[59] N. o. m.
[60] Joseph Buttinger, Am Beispiel Österreichs. Ein geschichtlicher Beitrag zur Krise der sozialistischen Bewegung (Köln 1953), str. 609.
[61] O zadržanju katoliške cerkve v Avstriji do nacizma glej: Maximilian Liebmann, Kardinal Innitzer und der Anschluß. Kirche und Nationalsozialismus in Österreich 1938 (Graz 1982).
[62] Glej op. 57.

Veliko Nemčijo in za vodjo Adolfa Hitlerja,« je poročal Joško Tischler v koledarju Mohorjeve družbe za leto 1939 o rezultatu prvega večjega srečanja slovenskih političnih in kulturnih delavcev v novih političnih razmerah.[63]

Proglas slovenskih organizacij[64] je skupaj z ustno podano lojalnostno izjavo osnovni dokument, ki prinaša stališča do bistvenih problemskih področij, ki so se tikala manjšine. V njem so opredelile svoj odnos do nove državnopolitične ureditve, do nacistične ideologije, definirale so svoj odnos do večinskega naroda in vključevanja manjšine v družbeno življenje. Obenem so odgovorile tudi na nekaj temeljnih izjav nacističnih oblastnikov k manjšinskemu vprašanju na Koroškem. Prav tako so tolmačile odnos do svojega matičnega naroda in do mesta, ki ga ima manjšina v odnosih med obema sosednjima državama. Posredno so nakazale tudi pogoje, ki naj bi jih država spoštovala, če hoče imeti znotraj svojih mej lojalno manjšino. Izpovedale so tudi, da hočejo s svojim sodelovanjem pri glasovanju in pristankom na novo ureditev s svoje strani ustvariti pogoje za sožitje v narodni enakopravnosti. Proglas, ki sta ga za slovenske organizacije podpisala Joško Tischler in Franc Petek, je večplasten. Mnogo ga vsebinsko povezuje s slovenskim tradicionalnim pojmovanjem narodnosti, ki postane neke vrste vezni člen k nacistični ideologiji »Blut und Boden« (kri in zemlja). Iz njega razberemo, da je tedanje slovensko vodstvo popolnoma nemočno gledalo na nacistično ideologijo. Skušalo je celo graditi most med svojim konservativnim katoliškim in narodnim mišljenjem ter nacionalnim socializmom. Namen tega mostu je očitno bil, prilagoditi nekaj prvin nacistične ideologije sebi v prid, ker so na videz krepile slovenski narodnoobrambni položaj na Koroškem. Slovenski voditelji so očitno stavili — vsaj na podlagi objavljenih stališč bi lahko tako sodili — na domnevna načela nacistične nacionalne politike, ne da bi upoštevali popolno podobo rasistične ideologije.

[63] Koledar Družbe sv. Mohorja 1939 (Celje 1939), str. 35.
[64] Koroški Slovenec 30. 3. 1938:

KOROŠKI SLOVENCI, 10. APRILA VOLIMO: JA

Vodja in kancler Adolf Hitler je za 10. april t. l. razpisal ljudsko glasovanje.
Tudi mi naj glasujemo,
ali se priznavamo k vodji Adolfu Hitlerju
in s tem k 13. marca izvršeni zopetni združitvi Avstrije z Nemčijo.
Glasovali bomo sklenjeno: Ja!

Zakaj? — Narodni socializem Adolfa Hitlerja proglaša narodnost za božjo stvar in smatra nezvestobo ali protivnost narodu, v katerega je kdo rojen, za protinaravno in zato sramotno. Narodni socializem poziva vsakogar k dejavni službi v narodni družini in v narodnem občestvu.

Kakor veljajo ta načela za Nemce in nemški narod, veljajo po izjavah voditeljev Velike Nemčije v isti meri tudi za narodne manjšine. Koroški Slovenci jih bomo potrdili 10. aprila t. l. s svojim glasovanjem za Adolfa Hitlerja.

V državno-političnem pogledu je
volja večinskega naroda za narodno manjšino postava.

13. marec 1938 je ustvaril za nemški narod in s tem tudi za nas koroške Slovence nespremenljivo dejstvo.

Kakor so bile Karavanke do 13. marca 1938 državna meja nemške Avstrije, tako so in ostanejo zanaprej meja Velike Nemčije. Gospodarsko in državno-politično smo postali del nemške države. 10. april naj formalno potrdi priključitev Avstrije k Nemčiji.

Mi koroški Slovenci želimo v deželi političnega pomirjenja, kulturnega in gospodarskega napredka,
ki se nam obeta v novi, veliki državi. Zato bomo 10. aprila vsi brez izjeme šli na volišče in z glasovnico dali izraza našemu zadržanju napram državi z »Ja«.

»Ja« 10. aprila 1938 v smislu narodnega socializma ne spreminja ničesar na naši pripadnosti k slovenski narodnosti in na razmerju do materinskega našega naroda.

Nacionalna nemška država s pojmovanjem narodnosti, kakor ga je začrtal sam vodja nemškega naroda in rajha Adolf Hitler, mora nujno spoštovati tudi drugo narodnost.

To medsebojno spoštovanje tirjajo tudi obojestranski državni interesi Nemčije in Jugoslavije in zato bodi naš »Ja« dne 10. aprila 1938
končno izraz naše želje prijateljstva obeh držav-sosed.

Za slovenske organizacije na Koroškem:
Dr. Franc Petek l. r. Dr. Joško Tischler l. r.

Proglas nas pouči tudi o tem, da so voditelji koroških Slovencev leta 1938, kot tudi že prej, v glavnem zagovarjali tak model manjšinske politike, ki je med manjšino in državni narod postavljal določene pregrade. Kot povezovalni člen so sprejemali le družbeno ureditev, o kateri pa so sodili, da manjšina o njej nima pravice soodločati, temveč jo vzeti le lojalno na znanje.

V proglasu so se slovenske organizacije posebej opredelile tudi do točk, ki so bile vsaj na koroškem političnem prizorišču posebej občutljive tudi še po 13. marcu. Ena takih tem je bila državna meja, druga pa odnos manjšine do matičnega naroda. Priznale so se k meji na Karavankah, zraven pa so posebej poudarile svojo pravico do stikov z matico. S tem so dokaj odločno odgovorile na grožnjo deželnega glavarja Pawlowskega, ki je dejal, da bodo »z železno pestjo preprečeni poskusi, da bi navezali kakšne vezi preko državne meje«. Tako se je namreč glasila njegova izjava ob uradni lojalnostni izjavi koroških Slovencev.[65]

V vseh delih proglasa in v člankih,[66] ki so ga komentirali, bi zaman iskali besedico navdušenja nad združitvijo Avstrije z Nemčijo. Že to ga bistveno razlikuje od sočasnih izjav drugih merodajnih nenacističnih organizacij in osebnosti, zlasti katoliške in evangeličanske cerkve ter vidnih predstavnikov socialnih demokratov. Opazno je tudi, da v uvodu v proglas, ki sicer ponavlja uradno besedilo na glasovnici za 10. april, manjka svojilni zaimek, ker Hitlerja ne imenujejo »svojega« vodjo, ampak preprosto »vodjo«. Majhna, a vendarle značilna podrobnost.

V zadnjih dnevih pred glasovanjem se je zgodila tudi epizoda, ko je slovensko vodstvo skušalo priti v stik z državnim voditeljem Hitlerjem. Domnevati moremo, da so si skušali predstavniki slovenskih organizacij zavarovati hrbet pred koroškimi nacisti na krajevni ravni, ki so bili v prvih dnevih in tednih polni groženj do zavednih koroških Slovencev. Pobudo za srečanje je dal Franc Petek. Izkoristiti je hotel Hitlerjevo propagandno vožnjo skozi Koroško. Interveniral je na neimenovanih »merodajnih mestih« na Dunaju. 30. marca je telefonično prosil za pomoč tudi Josipa Vilfana,[67] ki je vodil pisarno Kongresov evropskih narodnosti, tedanje mednarodne manjšinske organizacije. Kot tajnik tega telesa je imel Vilfan tesne stike s predstavniki nemških manjšin izven Nemškega rajha. S pomočjo svojih tesnih nemških sodelavcev, med njimi zlasti baltskega Nemca Hasselblatta, ki je deloval v Berlinu, je hotel dobiti termin za srečanje Petka in njegovih sodelavcev s Hitlerjem. Pobuda ni uspela, vzroki za to pa doslej niso znani. Vsekakor pa tudi ta korak slovenskega vodstva kaže, da se je v tem kolebanju med strahom in upom zaradi nadaljnje usode nekaj slovenskih zastopnikov predajalo neutemeljenim iluzijam.

Nacisti so že prve dni s propagando in nasiljem popolnoma ohromili svoje nasprotnike. V malem se je ponovila taktika ustrahovanja tudi v slovenskem delu Koroške. Bistven del aktivnosti v prvem obdobju so slovenski zastopniki posvetili intervencijam v korist zaprtih in pregnanih Slovencev, zlasti iz vrst duhovništva. V marčnih in aprilskih dnevih so se oglašale slovenske delegacije pri škofu, pri koroškem varnostnem direktorju, pri gestapu, na uradu deželne vlade. Ne le slovenski politični vrh je postavil v ospredje lajšanje usode prizadetih, tudi s krajevne ravni so prihajale na naslov novih oblastnikov pismene in ustne prošnje. Njihov učinek pa je bil skromen. Delegacije, ki so intervenirale za pregnane slovenske duhovnike, so od svojih nacističnih sogovornikov čule, da bodo rezultati glasovanja odločali o njihovi vrnitvi v domači kraj. Tako so torej nacisti očitno izrabili pregnance in zapornike kot talce in z njihovo pomočjo skušali izsiliti ugoden izid glasovanja.[68]

[65] Glej op. 48.
[66] Koroški Slovenec 31. 3. 1938 in 6. 4. 1938.
[67] Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 8, fol. 696.
[68] Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 10, fol. 703.

Tako je prišel 10. april. Glasovanje pa je bilo vsaj za nekatere mučna dolžnost, zlasti v primeru, če so imeli v družini, sorodstvu, med znanci in prijatelji žrtve prvih nacističnih ukrepov. Ne glede na to je bil rezultat glasovanja predvidljiv. Misliti na kaj drugega kot na ogromno večino za »ponovno združitev« nemškega naroda je bilo popolnoma nerealistično. Zato je bil tudi pritisk na narodne in politične manjšine toliko večji. Opazen odmik bi zlasti narodne manjšine hitro ožigosal kot iredentistične in jih tako še bolj izpostavil pritiskom in zasledovanju.

V slovenskem in narodnostno mešanem delu Koroške rezultat ni bil dosti drugačen kot v ostali Avstriji. Tudi tam je več kot 99 % glasovalo z »Ja«. Protestni glasovi so bili osamljene izjeme. Med slovenskimi občinami najdemo dvajset takih, ki so dosegle odličje za stoodstotni »Ja«. Le nekaj je bilo občin, ki so imele relativno opazno število protestnih glasov. Med njimi prednjači občina Bistrica pri Pliberku, nekoliko zaostajata Bela in Borovlje. Vsaj pri prvih dveh je bila verjetno slovenska narodna zavednost odločilni motiv. Na splošno pa je bila večina odklonilnih glasov na južnem Koroškem iz vrst komunistov in verske sekte adventistov.

Maier-Kaibitsch, ki je stremel za tem, da na zunaj ostane ohranjena podoba o koroški enotnosti, starem mitu nemškega nacionalizma, je mogel biti zadovoljen, oddahnili pa so si tudi slovenski voditelji, ker med južnokoroškim prebivalstvom ni prišlo do politične diferenciacije, ki bi lahko bila povod za takojšnjo likvidacijo vsega organiziranega slovenskega delovanja.

Po ljudskem glasovanju so pričeli nacisti načrtno izgrajevati koordinirano in institucializirano mrežo protislovenskih organov. Koroška rešitev, da je bil z Maier-Kaibitschem en človek na čelu vseh organov, ki so imeli opravka z manjšino, je bila postavljena vsem drugim v Avstriji za zgled.[69]

Koroško nacistično vodstvo je navezalo na tradicionalna načela domače raznarodovalne politike. »Problem slovenske manjšine na Koroškem je ena od največjih kulturnopolitičnih nalog, ki jih bomo v naslednjih desetletjih morali rešiti,« je maja 1938 poudaril koroški gauleiter Kutschera v pismu komisarju rajha Bürcklu na Dunaj,[70] ker se je bal, da bi berlinski uradi dali slovenskim predstavnikom kake večje koncesije. »Bojimo se, da bo nam neznani berlinski urad na podlagi volilnih rezultatov Slovencem dal take obljube, ki bi že vnaprej izključile ukrepe, ki jih načrtujemo na tem področju. Gotovo ni potrebno, da vam zagotovim, da pri tem ne mislimo na silo, ampak da vidimo ključ k temu vprašanju v tem, da bo slovenska manjšina v kar največji meri deležna blagoslova nemške kulture,« je razvil svoj ponemčevalni načrt. Koroški nacisti niso hoteli imeti zvezanih rok in so zase zahtevali pravico samostojnega postopanja z manjšino. »Prosim vas, da informirate vse berlinske urade, ki bi prišli v poštev, naj ne sklepajo z nacionalnimi Slovenci nobenih dogovorov, ne da bi se posvetovali z edino merodajnimi mesti, to je v tem primeru z vodstvom koroške nacistične stranke. Kajti rešitev tega vprašanja bo dobra, to je nemška, samo tedaj, če bodo vsi uradi delali po enotnih vidikih,« je Kutschera rotil Dunaj, posredno pa tudi Berlin. Skrbi koroških nacistov pa niso bile utemeljene.

Slovenci so koordinirani pritisk spočetka čutili zlasti v otroških vrtcih in osnovnih šolah, na tistem področju torej, kjer se je na Koroškem od nekdaj najbolj odražal raznarodovalni pritisk.

Koroški Heimatbund je v začetku leta 1938 izpostavil narodno politično vlogo utrakvistične šole, ko je zapisal, da »je razvila velik del tistih sil, ki so v odločilni uri po propadu Avstrije preprečile raztrganje Koroške.«[71] Po naci-

[69] Haas Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 78.
[70] AVA, Bürckel, 2770, fol. 142.
[71] Abwehr und Verständigung (Klagenfurt 1938), str. 6.

stičnem prevzemu oblasti je koroški deželni šolski referent Ernst Dlaska izpostavil zasluge koroških učiteljev za ilegalno nacionalsocialistično stranko in tako posredno pohvalil utrakvistično šolo po letu 1920. »Vsakega šestega učitelja so poklicali separatisti (tako je imenoval režim stanovske Avstrije, op. T. D.) na odgovornost kot nacionalsocialista, vsakega dvanajstega pa so zaradi nacionalsocialističnega delovanja odpustili,« je poudaril v orisu položaja šolstva na Koroškem.[72] Posebej je izpostavil vlogo učiteljstva in šole v narodnostnem boju med leti 1920 in 1938. »Učitelji so se uspešno borili za duše Nemcem prijaznih ‚Windische' ... To pomlad je koroško učiteljstvo velikemu rajhu moglo dati vzorno skupno šolo in duhovne pogoje za jezikovno enotnost Koroške,« je ugotovil.[73]

Ob začetku nacistične dobe je postalo jasno, da so šteti dnevi utrakvistične šole. Dlaska jo je imel za v glavnem duhovno že premagano etapo šolske ureditve v slovenskem delu dežele, ki bi jo lahko z uresničitvijo nemške vzgoje v otroških vrtcih tudi dejansko zaključili. Že 5. maja 1938 je predložil načrt goste krajevne mreže otroških vrtcev. »V otroke je treba dovolj zgodaj in močno vsaditi kal nemškega narodnega blaga, da bi jih mešana kultura ne odtujila njihovi narodnosti,« je pojasnjeval svoje miselno izhodišče.[74] Nekaj mesecev pozneje pa je še bolj jasno izpovedal, kaj je koroške naciste vodilo pri pospešenem ponemčevalnem delovanju. Šlo jim je »za končno rešitev velike naloge: za odstranitev edinega ranljivega mesta Koroške.«[75]

Tako so torej koroški nacisti zgodaj prišli do prepričanja, da Velika Nemčija ne potrebuje več šolskega tipa, ki bi upošteval slovenščino. In res so ob začetku šolskega leta 1938/39 de facto ukinili utrakvistično šolo. De iure je sicer obstojala še naprej, tudi nekaj slovenščine se je ponekod še ohranilo pri začetnem pouku, povsod pa, kjer je bilo le količkaj mogoče, je bila slovenščina izrinjena iz šol že z začetkom prvega šolskega leta pod nacizmom.[76]

Ko je zadnje dni leta 1938 Slovenska prosvetna zveza imela svoj občni zbor, je Tischler ostro obračunal s prvimi meseci nacistične raznarodovalne politike. Dejal je: »Pravice, ki smo jih imeli samo na papirju, so tudi danes na papirju, samo da je izginilo še marsikaj, kar smo doslej imeli: izginilo je 67 dvojezičnih šol, v katere je po uradni statistiki pohajalo v šolskem letu 1936/37 10.253 slovenskih otrok, izginil je slovenski abecednik, prepovedana je celo latinica, cela vrsta slovenščine zmožnih učiteljev je prestavljenih v nemške kraje. Da bi se germanizacija še pospešila, naj pomagajo otroški vrtci, katerih ponemčevalna naloga se po listih javno priznava.«[77] Nacistična oblast je na odločno držo odgovorila z novim bolečim ukrepom, Tischlerja je poklicno premestila v Vorarlberg.

Po pomenu za narodno življenje takoj za otroškimi vrtci in šolstvom ranžirajo slovenske organizacije. Najpomembnejša med njimi je bila Slovenska prosvetna zveza z gosto mrežo krajevnih kulturnih društev. Zato je načelna izjava novih oblastnikov, da lahko slovenske organizacije še naprej delujejo, pomirjujoče vplivala na vse narodno zavedne Slovence. Na dnevnem redu pa je bila formalnopravna ureditev položaja slovenskih društev. Vrhovni uradnik, ki je bil odgovoren za nacifikacijo vsega društvenega življenja na avstrijskem ozemlju, tako imenovani komisar za mirovanje, je reševal vprašanja slovenskih društev v tesnem sodelovanju s koroškimi oblastmi. O nadaljnji usodi vsega slovenskega organiziranega delovanja je imel zadnjo besedo Maier-Kaibitsch. Vse do avgusta leta 1939 je trajalo, da je padla formalna odločitev. Formalno so dobila slovenska kulturna društva poseben pravni položaj. Medtem ko je za vse

[72] AVA, Bürckel, 2474, fol. 131 v.
[73] AVA, Bürckel, 2474, fol. 131 sl.
[74] AVA, Bürckel, 2474, fol. 151 sl.
[75] Haas Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 80.
[76] N. o. m.
[77] Koroški Slovenec 4. 1. 1939.

nemanjšinske organizacije in društva veljal predpis, da mora dati ob imenovanju njihovih predsednikov in odbornikov svoj pristanek pooblaščeni predstavnik nacionalsocialistične stranke, slovenskim društvom tega pogoja ni bilo treba izpolnjevati.

Na slovenskem in narodno mešanem ozemlju so kot edine organizacije, ki niso bile pod popolno direktivo nacistične stranke, začasno ostala slovenska kulturna društva, ki sta jih povezovala strešna organizacija Slovenska prosvetna zveza in tednik »Koroški Slovenec«. Slovensko delovanje pa se je odvijalo pod dvojnim drobnogledom: svojo mrežo je imela tajna državna policija, paralelno k njej pa je vzdrževala svojo zaupniško mrežo tudi tradicionalna osrednja protislovenska organizacija Kärntner Heimatbund. Obe strukturi sta nadzirali in omejevali zlasti dejanske in potencialne voditelje koroških Slovencev. Slovenska društva so morala vključiti v svoja pravila arijski paragraf in načelo vodje (Führerprinzip). Krajevna društva so morala poenotiti tudi imena v »Slovensko kulturno društvo«.[78] Vsa slovenska kulturna društva, ki so pred marcem 1938 obstajala, pa tega trenutka niso več doživela. Najprej so bile iz koroškega društvenega katastra izločene vse tiste slovenske organizacije, ki že dolga leta niso več delovale. Vendar so leta 1938 izrekle nacistične oblasti tudi že prve prepovedi delujočih slovenskih društev.[79]

Edina gospodarska organizacija koroških Slovencev je bila Zveza koroških zadrug s svojimi članicami. Ob koncu prve avstrijske republike je bilo več krajevnih denarnih zavodov in zadrug v hudih finančnih težavah. Marčne politične spremembe jih niso odpravile, pravzaprav so starim dodale le še nove. Konec avstrijske samostojnosti je postavil na dnevni red gospodarske politike tudi vprašanje reorganizacije zadružništva, s tem pa tudi vprašanje nadaljnjega obstoja in samostojnosti osrednje slovenske gospodarske ustanove. Njena samostojnost je bila že pred letom 1938 trn v peti protislovenskih krogov. Zato ni čudno, da so bile nekatere hranilnice in posojilnice ter zadruge že prve dni pod nacizmom tarča napadov domačih nacistov.[80] Hujše posledice je zaenkrat preprečila edinole izjava novih oblastnikov, da je delovanje slovenskih organizacij tudi v prihodnje zajamčeno. 22. julija so se zastopniki zadružne zveze pogajali z odposlancem vrhovne zveze, ki je »poročal, da se pripravlja vključitev avstrijskega zadružništva v nemško, ki razločuje revizijske. denarne in blagovne zveze zadrug«. Monsignor Valentin Podgorc, starosta slovenskega zadružništva na Koroškem, in Franc Petek sta odločno zagovarjala nadaljnjo samostojnost osrednje slovenske zadružne ustanove.[81] Vprašanje samostojnosti je ostalo do nadaljnjega odprto,[82] zveza pa je delovala v oteženih pogojih do napada Hitlerjeve Nemčije na Jugoslavijo. Vsekakor pa je gospodarski razmah leta 1938 in 1939 šel mimo slovenskih denarnih in blagovnih ustanov.

Slovenci so bili v gospodarskih načrtih novih oblastnikov objekt, upoštevali so jih, kolikor so gospodarsko razvojno politiko postavili v službo raznarodovanja. Jezikovno mešanost dežele so poleg obmejne lege imeli za »svinčeno utež za koroško gospodarstvo«.[83] Da govori del koroškega prebivalstva »win-

[78] KLA (Kärntner Landesarchiv), fasc. 1040 F-1/10, fol. 9—10.

[79] V poročilu, ki ga je 5. avgusta 1938 poslala boroveljska žandarmerijska postaja okrajnemu glavarstvu v Celovec, se kaže, kakšen vpliv so ponekod imeli krajevni funkcionarji nacistične stranke, ko je šlo za prepoved slovenskih društev: »Slovenska čitalnica je bila skupaj s slovenskim amaterskim odrom Borovolje prireditelj slovenskih gledaliških predstav ‚iger' na Trati, občina Spodnje Borovlje; te prireditve so pri domovini zvestem prebivalstvu občin Borovlje in Spodnje Borovlje vedno zbujale jezo. Politični vodja NSDAP v Spodnjih Borovljah ... je izjavil, da se je v primeru nadaljnjega obstoja tega društva in njegovih prireditev treba bati iredentističnih dejanj znotraj društva, zato dejavnost v skladu s pravili ni zagotovljena. Po (njegovi) izjavi je okrožno vodstvo NSDAP na pristojnem mestu že vložilo prošnjo za razpustitev slovenske čitalnice v Glinjah.« (AVA, Bürckel, Stillhaltekommissar für Vereine, Organisationen und Verbände, 35 E 2).

[80] Mirt Zwitter, 30-letnica samostojnega zadružnega središča za Slovensko Koroško. V: Koledar Slovenske Koroške 1952 (V Celovcu 1952), str. 126.

[81] Arhiv Zveze slovenskih zadrug, Zapisnik sej načelstva in nadzorstva od leta 1921 do 1938, str. 186 sl.

[82] Mirt Zwitter, 30-letnica samostojnega zadružnega središča za Slovensko Koroško, str. 126.

[83] AVA, Bürckel, 4510/6, fol. 108—122.

disch«, so imeli za negativno okoliščino »zaradi slabega znanja nemščine in zato, ker s svojo materinščino ne pripadajo nobenemu kulturnemu narodu«. Deželni gospodarski svetovalec Winkler se je ogrel za tak razvojni načrt, ki bi »kulturno zaostalost, ki se posebno močno kaže v gospodarskem življenju«, premagal. Slovenska mladina naj bi bila »deležna intenzivne kmetijske šolske izobrazbe«, kar bi »ljudstvo po eni strani približalo nemškemu kulturnemu krogu, po drugi strani pa kmetijstvo polagoma dvignilo na neobhodno potrebno raven.« Razvoja industrijskega sektorja ni zagovarjal. »Kljub surovinam in energetskim virom pa Koroška ne bo postala izrazito industrijska dežela, ker leži ob meji. Zato in iz narodnopolitičnih preudarkov je zelo potrebno okrepiti obrt in trgovino,« je poudaril. V tem sklopu je največji pomen dajal pospešenemu razvoju turizma, sektorju, ki »na Koroškem zbuja največ skrbi, pa tudi upanja«. Tudi v tem primeru je upošteval narodnopolitični položaj dežele: »Okrepljen turizem nam mora tudi pomagati, da jezikovno mešano območje vedno bolj prepredemo z nemško obrtjo, trgovino in turistično obrtjo in s tem okrepimo nemštvo, kajti iz izkušenj vemo, da kmet — in slovensko področje je skoraj izključno kmetijsko — največ prispeva k ohranitvi jezika in bistva tujega naroda.« Zagovarjal je torej tak razvojni koncept za Koroško, ki bi s pospešenim preslojevanjem prispeval k ponemčenju slovenskega dela dežele.[84]

Med družbenimi organizacijami je za koroške Slovence bila posebej važna katoliška cerkev. Njen politični vpliv pa na Koroškem pred in po letu 1938 zdaleč ni bil tako močan kot v nekaterih drugih predelih Avstrije. Na zunaj to kažejo že volilni rezultati. Krščanskosocialna stranka je dobivala na Koroškem samo četrtino vseh glasov. Cerkvena hierarhija se je tega razmeroma šibkega družbenega položaja zavedala in je v strahu pred množično apostezijo nemškonacionalističnim in liberalnim skupinam popuščala. S to šibkostjo je opravičevala tudi koncesije v korist nacističnemu gibanju.[85]

Druga šibka točka koroške katoliške cerkve je bil škof Adam Hefter, ki je bil pristaš vsenemškega narodnega programa. Oboje je že razvijajoča se nacistična stranka na Koroškem spretno izrabljala s tem, da se je sklicevala na avtoriteto najvišjega predstavnika katoliške cerkve na Koroškem, ki ga je imenovala »nemškega duhovnika«[86] ali celo »škofa gibanja«.[87] Tako so nacisti do neke mere nevtralizirali svojega ideološkega in potencialnega političnega nasprotnika. Avtorji nacistične spomenice o Koroški so leta 1938 sami ugotovili, da »nasplošno Korošec o verskih zadevah misli zelo svobodno in velikodušno«.[88]

V tem okviru moramo ocenjevati tudi odnos celovškega škofijstva do Slovencev. Ni pa mogoče neizpodbitno trditi, da bi bil odnos najvišjega vodstva katoliške cerkve na Koroškem do Slovencev pristranski. Gibal se je v splošnih okvirih, le da so nacistične oblasti med slovensko duhovščino našle več odkritih nasprotnikov. Na preganjanje slovenske duhovščine pa je imela odločilen vpliv tudi protislovenska usmerjenost domačih nacistov — bodisi na deželni bodisi na občinski ravni. Že v prvih tednih so nemškonacionalni krogi sprožili val zahtev po večjem upoštevanju nemškega jezika v cerkvi. Ker se cerkev v prvih tednih ni upirala, je med Slovenci izgubila nekaj ugleda. To je moralo priznati celo celovško škofijstvo.[89]

Sredi julija, ko je potekal zadnji krog pogajanj med avstrijskimi škofi in nacističnimi oblastniki, je bilo stališče krškega ordinariata do zahtev, ki jih je izrekel gestapo, že dosti bolj dosledno kot pred desetoaprilskim glasovanjem.[90]

[84] N. o. m.
[85] Jakob Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk 1824—1979 (Klagenfurt 1980), str. 190.
[86] Monika Burz, Die katholische Kirche in Kärnten und ihr Verhältnis zum Nationalsozialismus (Klagenfurt 1985, dipl. delo), str. 39.
[87] N. o. m., str. 42.
[88] Kärnten im Großdeutschen Raum, str. 11.
[89] OA, Einreichungs- und Expeditprotokoll, Jahr 1938, Zl. 1688.
[90] N. o. m.

V tem času imamo na škofijstvu očitno opravka z dvema različnima pristopoma. Medtem ko se je škof še naprej trudil za ugoden zaključek pogajanj med katoliško cerkvijo in nacističnimi oblastmi,[91] je njegov generalni vikar Rohracher očitno zastopal manj popustljivo stališče.

Tekom leta 1938 so se razbohotile najrazličnejše oblike pritiska na koroške Slovence. Glavni udarci protimanjšinske politike so zadeli področje vzgoje in izobraževanja, spremljale so jih pa najrazličnejše represalije v vseh področjih družbenega življenja. Če so imeli slovenski funkcionarji kdaj iluzije, so se jim že prve tedne po glasovanju razblinile tekom poletja, predvsem pa jeseni istega leta, ko je slovenska manjšina doživljala udarec za udarcem. Konec avgusta je v Škocijanu umrl tudi prvi slovenski mučenik nacističnega režima, župnik Vinko Poljanec, ki ga je telesno in duševno mučenje v preiskovalnem zaporu popolnoma zlomilo. Septembra je gestapo prepovedal bivšemu slovenskemu deželnozborskemu odborniku Janezu Starcu bivanje na Koroškem.[92] Krajevni nacistični veljaki so storili vse, da bi otežkočali slovenske kulturne prireditve. Tudi s silo so preprečevali izobraževalne prireditve slovenskih društev. Iz krajev južne Koroške so prihajala poročila o odstranjevanju dvojezičnih napisov z javnih poslopij. Tudi od številnih obrtnikov so krajevni nacistični veljaki zahtevali, da snamejo slovenske napise. Joško Tischler je naštel konec leta tudi druge oblike očitne diskriminacije koroških Slovencev: »Tudi v tem kritičnem času so koroški Slovenci v polni meri izpolnjevali svoje obveznosti do države ... To izpolnjevanje vseh dolžnosti bi pač zaslužilo, da se prijavljena zborovanja ne bi razpuščala po vaških mogočnežih, da se dovoljeni gospodinjski tečaji ne bi preprečevali, da se pri slovenskih prireditvah ne bi zahtevala uporaba državnega jezika, da se ne bi ovirale naše kulturne prireditve, da se ne bi razpuščala naša kulturna društva, da se slovenskemu zdravniku ne bi onemogočala naselitev v slovenskem ozemlju, da se ne bi grozilo slovenskemu nastavljencu z odpustom iz javne službe ali celo od dela na cesti, če še nadalje sodeluje v slovenskem kulturnem društvu, in da se ne bi slovenskim gospodarjem odtegovala državna pomoč za njihove otroke. To so dejstva, ki jih ne moremo in tudi ne smemo prezreti ...«[93] Vzdušje med slovenskim prebivalstvom je kolebalo med popuščanjem ponemčevalnemu vplivu, kar lahko razberemo iz številnih bodrilnih pozivov k narodni zvestobi, ki jih je objavljal »Koroški Slovenec«, ter novimi znaki prebujanja slovenske narodne zavesti, ki so bili povezani tudi z večjo pripravljenostjo kljubovati raznarodovalni politiki. »Kljub velikemu razburjenju v naših vrstah držijo ljudje železno disciplino in zdi se mi, da so današnje razmere za nas koroške Slovence prav dobra šola,« je pisal Joško Tischler jeseni leta 1938 Josipu Vilfanu. Naštel mu je pa tudi značaj in posledice zaostrenega položaja: »Razni pritiski v vojašnicah, pri delu na cesti in drugod, da ljudje ne smejo govoriti slovensko, vidno utrjujejo nacionalni ponos in sedaj šele nezavedni elementi začenjajo zavestno slovensko govoriti. Kjer se ljudstvo ni ustrašilo osebnega pritiska, tam tudi kulturne organizacije dobro stojijo; v par vaseh se je res posrečilo, da so društveno vodstvo prestrašili. Na okrožnih sestankih smo zadnje tedne pregledali situacijo po vsej deželi, vtisi so povoljni, čeprav se vrše seve vsak najmanjši sestanek ob ‚asistenci'.«[94]

Posebno pozornost zasluži odnos slovenskega vodstva do nacionalsocialističnega gibanja. Kot vir moremo uporabiti pisanje »Koroškega Slovenca«, vendar s primernim pridržkom, ker je list izhajal v pogojih stroge cenzure. Bistvena značilnost obdobja po 11. marcu 1938 je, da je slovensko vodstvo skušalo adaptirati nekatere sestavne dele nacistične ideologije, predvsem tiste, ki so se nanašali na nacionalsocialistični narodni program, kot argumente v prizadevanju

[91] Jakob Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk, str. 188.
[92] Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 10, fol. 704.
[93] Koroški Slovenec 11. 1. 1939.
[94] Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 10, fol. 701.

za ohranjanje lastne narodne identitete in proti tradicionalnemu koroškemu raznarodovalnemu programu. Hitlerjeve izjave k narodnemu vprašanju so marsikdaj stopile na mesto določil senžermenske pogodbe o manjšinski zaščiti, ki so s koncem Avstrije zgubila svojo veljavo. »Nimamo sicer v rokah nobenega zakona, ki bi nam v novi državi zagotavljal pravico narodne samobitnosti ... Na drugi strani imamo več od papirnatih zakonov. Führer sam v svoji knjigi govori o narodnostnem vprašanju in ugotavlja, da narodna pripadnost ni posledica posameznikove volje, marveč posledica rojstva, krvi in miselnosti. Če človek svoj občevalni jezik tudi spremeni, po krvi in mišljenju ostane Nemec — pri nas Slovenec. To stališče moža, ki odloča o vsem v državi, je za nas močnejše nego vsaka postava,« je izjavil Joško Tischler na slovenski manifestaciji sredi leta 1938.[95] Iz teh besed moremo razbrati željo, da bi načelo rasistične politike, ki je odklanjalo raznarodovalno politiko, zaživelo tudi na Koroškem.

Podobno je zapisal uvodničar »Koroškega Slovenca«: »Naša državljanska dolžnost je, da se učimo v šoli državnega nemškega naroda. Biti moramo dobri učenci visoke šole nemškega narodnega socializma ... Bodimo narodno-zavedni Slovenci! Še mi moramo doprinesti svoje, da se med nami oživotvori novo narodnostno naziranje, ki zavrača vsako raznarodovanje. Vedeti moramo, kako globoko korenini narodnost v nas. Saj življenje pri nas v polni meri dokazuje resničnost narodnosocialističnega narodnostnega naziranja.«[96] Na drugem mestu pa je skušal napeljati vodo na mlin slovenskega narodnega gibanja, ko je poudaril, da »narodni socializem s svojimi novimi načeli o narodu in narodnosti odločno in brezpogojno odklanja subjektivni narodnostni kriterij priznanj in izjav. Po novem nazoru narodnost ni obleka, ki se poljubno menjava. Kri in govorica sta z novo državo našli veličastno potrdilo najizrazitejših narodnostnih znakov pri nemškem narodu. Dvojna tozadevna morala pa bi nikakor ne bila združljiva s častjo in ugledom nemškega naroda v državi in izven države.«[97]

Nasploh so izbrale slovenske organizacije poseben način analize slovenskega narodnega položaja pod nacističnim režimom. Njihovi voditelji so razločevali med realnim nacionalsocializmom, kakršen se je izražal v vsakodnevni politični praksi v deželi, in njegovimi domnevnimi načeli. S tem pristopom so dokazovale, da realni nacionalsocializem na Koroškem krši resnične nacistične ideje. »Na Koroškem dejstva ne odgovarjajo narodno-socialističnim načelom! To dokazujejo naše šole in dokazujejo otroški vrtci ... Na to nedoslednost opozarjamo čuvarje narodno-socialistične ideologije! Neiskreni državljani bi bili, če bi molče dovoljevali, da se v našem delu dežele krši narodnostno načelo narodnega socializma in javno krši precizna narodno-politična smernica Führerja in kanclerja. Ni naš interes, da bi iz nevšečnosti našega položaja kovali kapital drugi, morda izvendržavni krogi. Naša lojalnost Führerju, državi in narodno-socialistični stranki nam ukazuje, da tudi tem potom nujno terjamo odpomoč,« je zapisal »Koroški Slovenec« ob prvem krutem posegu v jezikovno podobo dežele, ko so poleti leta 1938 po slovenskih vaseh nacisti odpirali otroške vrtce, kjer je bila slovenščina prepovedana.[98]

Ne glede na to, da bi strogo upoštevanje rasističnih blodenj nacistične ideologije mogoče koroške Slovence izpostavilo še hujši nevarnosti — celo njihovemu fizičnemu uničenju, — je slovensko vodstvo prišlo s tako interpretacijo nacistične miselnosti v konflikt z domačo protislovensko tradicijo, katere prvi varuh je tudi pod nacizmom bil Maier-Kaibitsch. Razen tega so koroški nacisti

[95] Koroški Slovenec 6. 7. 1938.
[96] Koroški Slovenec 8. 6. 1938.
[97] Koroški Slovenec 20. 7. 1938. — Slovensko vodstvo je tudi pravice do stikov z matičnim narodom skušalo ohraniti s sklicevanjem na nacistični narodni program: »Nemški narodni socializem postaja nazor vseh Nemcev v Nemčiji in izven nje ... Zakaj bi mi ne naglašali in doživljali osrečujočega občutka ene, kulturne družine Slovencev, Hrvatov in Srbov? Lojalni državljani Velike Nemčije ... se hočemo dobro zavedati, da smo duhovno in kulturno člen velike družine južnoslovanskih ljudstev in vejica na deblu maternega naroda.« (Koroški Slovenec 16. 11. 1938).
[98] Koroški Slovenec 7. 9. 1938.

tudi za svojo raznarodovalno politiko našli dovolj argumentov v rasnem biologizmu. »Po krvi sta oba naroda danes pač že nerazdružljivo enotna. Tako so se Slovenci včasih in še danes biološko z mešanjem krvi, duhovno s prevzemom nemških navad in običajev ter končno jezika sčasoma prostovoljno in neopazno izenačili z Nemci,« je zapisano v spomenici, ki je nastala na Koroškem kmalu po nacističnem prevzemu oblasti.[99] Tako se je izteklo v pesek tudi dvomljivo prizadevanje slovenskega vodstva za avtentično interpretacijo rasističnih prvin nacizma.

Še beseda o odnosu koroških Slovencev do antisemitizma. Čeprav je slovenska klerikalno-konservativna usmerjenost že pred nacističnim obdobjem vsebovala tudi dobršno mero antisemitizma, v političnem življenju koroških Slovencev nikoli ni dosegel one stopnje, ki jo je imel pri nemškonacionalnih organizacijah na Koroškem. Te so že od časa monarhije in dosledno tudi v obdobju prve republike imele v svojih društvenih pravilih določilo, da Židje ne morejo biti njihovi člani. Pri slovenskih organizacijah »arijskega paragrafa« ne najdemo, vse dokler jim ga ne predpiše nacistična oblast.[100] Nacizem pri Slovencih na Koroškem ni sprožil novega vala sovraštva do Židov, prej bi lahko rekli, da se je po marcu 1938 ublažilo. Kljub temu bi zaman iskali mest, ki izražajo solidarnost z zasledovanimi Židi.

Čeprav so slovenski predstavniki kazali svojo naklonjenost do nekaterih prvin nacistične ideologije, so na več mestih jasno izpovedali svojo distanco do nacističnega gibanja.

Svoje načelno stališče je osrednja slovenska organizacija tolmačila v prvih mesecih pod novim političnim režimom v vseh včlanjenih društvih, na večjih manifestacijah in seveda v slovenskem tedniku. »Poudarjeno narodni pokret nove države spremljamo koroški Slovenci s simpatijami in ga bomo po svojih močeh podprli, a s pridržkom, da bosta med našim slovenskim ljudstvom varovani slovenska narodna čast in gospodarska blaginja,« je dejal tajnik SPZ Vinko Zwitter na Brnci.[101] Še bolj jasno se je izrazil na občnem zboru globaškega kulturnega društva. »Lojalno hočemo vršiti našo državljansko dolžnost in hočemo sodelovati v vseh organizacijah narodnega socializma — izvzemši militantnih skupin SA in SS, ki so zbog svojega posebnega značaja pridržane nemškim rojakom — a samo pod pogojem, da včlenitev v le-te organizacije nikakor ne pomeni izčlenitve iz slovenske narodne družine in da v ničemer ne ovira našega sodelovanja v slovenskih narodnih organizacijah.«[102] »Koroški Slovenec« je izpovedal do nacizma osnovno rezervo, ko je objavil apel, tiskan z debelimi črkami: »Prijatelj! Rojak! Narodni socializem je nemško gibanje. Korenine narodne-socialističnega pokreta so v večstoletni nemški zgodovini. Narodni socializem kakor fašizem nista nikako izvozno blago za druge narode. Kot Slovenci in državljani Velike Nemčije pa bodimo dobri učenci v šoli nemškega narodnega socializma in se učimo: Narodne zavednosti! Narodne discipline! Narodne vzajemnosti!«[103] Pozneje je še dodal neki Tone W.: »Ni narodni socializem utrip slovenskega srca, marveč je po vsem svojem bistvu, postanku in razvoju nemško gibanje.«[104]

Tak odnos do vladujoče ideologije srečamo večkrat v sožitju s staro komponento takorekoč uradnega slovenskega mita lastne narodne identitete: kot naroda, ki je pripravljen na trpljenje, in trpečega naroda. »Močna je naša vera v rast mladega naroda, nepremagljiva v več kot tisočletnem trpljenju. Močna je tudi naša vera v sad trpljenja. Iz skupnega trpljenja raste skupnost,« je za-

[99] Kärnten im Großdeutschen Raum, str. 4 sl.
[100] Werner Drobesch, Die »politischen« Vereine und Verbände in Kärnten 1914—1938 (disertacija, Klagenfurt 1987), str. 113 sl.
[101] Koroški Slovenec 11. 5. 1938.
[102] Koroški Slovenec 29. 6. 1938.
[103] Koroški Slovenec 22. 6. 1938.
[104] Koroški Slovenec 11. 1. 1939.

pisal Tone W.[105] Iz povedanega sledi, da je bil po 11. marcu 1938 tisti del slovenskega prebivalstva, ki je sledil slovenskim narodnim organizacijam, zelo zadržan do nacističnega gibanja, čeprav mu lastna ideološka usmerjenost večinoma ni dajala veliko opore v boju proti nacističnemu svetovnemu nazoru. Glavno energijo so črpali iz slovenske narodne zavesti, ne toliko iz levega ali konservativno demokratičnega antifašizma.

Tudi vloge Slovenske prosvetne zveze, naslovljene na oblasti, so začele kazati izredno kritično držo do nacistične manjšinske politike, slični so postali številni članki v »Koroškem Slovencu«. Prav tako je katoliška cerkev sredi leta spremenila svoj odnos do nacistične države, kar je posredno krepilo tudi slovensko narodno skupnost. Tako se je med zavednimi Slovenci že leta 1938, zlasti odkar so čutili vsestransko poslabšanje na področju narodnih pravic, budila uporniška zavest.

Ob koncu prvega leta pod kljukastim križem se je že v jasnih obrisih napovedovala nadaljnja zaostritev pritiska na organizirano življenje manjšine in na zunanje znake njene prisotnosti. Spremljale so ga oblike gospodarskega pritiska, sledove pa je tudi že zapustil policijski aparat Velike Nemčije. V enem letu je popolnoma prodrla domača šola nemškega nacionalizma, ki je izkoriščala možnosti, ki jih je že v mirnem času nudil diktatorski sistem z rasistično ideologijo. Pritisk so omiljevali le še zunanjepolitični pomisleki.

Zusammenfassung

DIE KÄRNTNER SLOWENEN IM ERSTEN JAHR DER NATIONALSOZIALISTISCHEN HERRSCHAFT IN ÖSTERREICH

Teodor Domej

Die ethnischen und rassischen Minderheiten in Österreich wurden nach der nationalsozialistischen Machtergreifung das erste Opfer des ersten Opfers Hitlerscher Aggressionspolitik — wenn es erlaubt ist, die bekannte Formel über den Untergang des selbstständigen Österreich abzuwandeln.

Die Kärntner NSDAP und die Organisationen der slowenischen Volksgruppe waren seit jeher politische Gegner. Als am 5. Juli 1933 im Kärntner Landtag über das Erlöschen der Mandate der NSDAP abgestimmt wurde, stimmten beide slowenische Abgeordnete dem Antrag zu. Von der Zusammenarbeit mit dem Regime des österreichischen Ständestaates erhoffte sich die slowenische Führung, daß in Kärnten der Einfluß deutschnationaler Organisationen, die in zunehmendem Maße unter den Einfluß der illegalen NSDAP gerieten, zurückgedrängt werden würde. Obwohl diese Hoffnung nicht aufging, engagierten sich die slowenischen Organisationen in der Endphase des unabhängigen Österreich für die von Bundeskanzler Schuschnigg angekündigte Volksbefragung. Wegen dieser Umstände waren die slowenischen Organisationen und einige ihrer Repräsentanten von den ersten Stunden des nationalsozialistischen Regimes an großen Gefahren ausgesetzt, die nur aus außenpolitischen Erwägungen Hitlerdeutschlands gegenüber Jugoslawien gemildert wurden. Nach dem 11. März 1938 betrachteten es die slowenischen Organisationen als ihre primäre Aufgabe, den Weiterbestand der slowenischen Infrastruktur zu erwirken sowie das Los der persönlich Verfolgten zu lindern. Sie gaben den neuen Machthabern eine Loyalitätserklärung ab und verabschiedeten eine positive Stellungnahme zur Volksabstimmung des 10. April 1938. Weder in der Loyalitätserklärung noch in der Stellungnahme zur Volksabstimmung kann man jedoch eine Begeisterung über die neuen politischen Zustände feststellen.

Nach der Volksabstimmung, die im slowenischen und ethnisch gemischten Landesteil eine ähnliche Zustimmungsrate erbrachte wie im übrigen Kärnten, setzte in allen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens allmählich die nazistische Entnationalisierungspolitik voll ein. Den neuen Machthabern ging es »um die endgültige Lösung einer großen Aufgabe: um die Beseitigung der einzig verwundbaren Stelle Kärntens«. Im Laufe des Jahres 1938 übernahm Landesrat Alois Maier — Kaibitsch, seit 1924

[105] N. o. m.

Hauptgeschäftsführer des Kärntner Heimatbundes, der zentralen minderheitenfeindlichen Organisation, die Leitung sämtlicher Stellen, die sich mit der slowenischen Minderheit zu befassen hatten.

Charakteristisch für die Anfangsphase der nazistischen Minderheitenpolitik in Kärnten war das Vorherrschen von Maßnahmen aus dem Bereich der strukturellen Gewalt. Über den slowenischen Landesteil wurde ein dichtes Netz von Kindergärten gelegt, deren erklärtes Ziel es war, die Eindeutschung der Kinder in die Wege zu leiten. Mit Beginn des Schuljahres 1938/39 erfolgte die de facto-Liquidierung des utraquistischen Schulwesens. Darüber hinaus wurde den slowenischen kulturellen Organisationen die Tätigkeit erschwert. Auch die Wirtschaftspolitik wurde in den Dienst der Eindeutschung gestellt.

Den Druck auf die slowenische Volksgruppe vervollständigte der Terrorapparat des neuen Regimes. Bereits in den Tagen der Machtergreifung wurden mehrere Slowenen eingekerkert oder anderen Repressionen ausgesetzt. Während der Anfangsphase war davon vor allem der slowenische Klerus betroffen.

Bereits im Laufe der ersten Monate nach der nationalsozialistischen Machtergreifung wurde unter den Kärntner Slowenen Kritik an der offenen Entnationalisierungspolitik laut, die allmählich zum antinazistischen Widerstand führte.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — **800 din**

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separatni odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. **Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — **600 din**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — **3600 din**

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — **4000 din**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

Na navedene cene veljajo običajni popusti za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1988 znaša društvena članarina 1000 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 8000 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 4000 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 6000 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 7000 (upokojenci 5250 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!